[arkiv]magasinet

1/15

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er eit fagleg tidsskrift frå Arkivverket. Det rettar seg mot eit breitt historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal vere orienterande og debattskapande og spreie kunnskap om arkiva sin eigenart og viktige rolle i samfunnet.

Arkivmagasinet ynskjer å stimulere til auka interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkiva og i Samisk arkiv.

Redaktør
Margit Løyland

I redaksjonen
Kristin Brattelid, Helena Eriksson, Trond Inge Karlsen, Terje Nomeland, Leif Thingsrud Tor Weidling og Øyvind Ødegaard

Redaksjonen si adresse
Riksarkivet, se bakre omslag

Design
Agendum See Design

Layout
Morten Hernæs, 07 Media – 07.no

Repro og trykk
07 Media – 07.no

ISSN 0801-5449

Bidrag til neste utgåve må vere i redaksjonen før 27.03.2015.

Laussal: kr 40
Årsabonnement (3 nr.): kr 100
Offentlege institusjonar, museum o.l.: gratis
Opplag: 3200

FRAMSIDEBILETE:
Detalj frå Høgsteretts Hus.
Foto Helen F. Nicholson, Riksarkivet.

INDRE OMSLAG:
Detalj frå Høgsteretts Hus.
Foto Helen F. Nicholson, Riksarkivet.

Innhald

6 Domstoler i Norge

11 Høgsterett som statsmakt

18 Landssviksaken mot Ole Wehus

CHR. KROGH: "ALBERTINE", 1917

33 Marte Marie 'Spraderen'

TEMA: DOMSTOLAR HØGSTERETT 200 ÅR

6 Fra bygdeting til tingrett
11 Høgsterett som statsmakt
15 Kyrre Grepp og 'smuglingssaken'
18 Landssviksaken mot Ole Wehus
22 Tannlege-saka frå 1966
26 Høyesteretts arkiv

ANDRE ARTIKLAR

28 For tysk rett
30 Gapestokken som kvinnesanksjon
33 Marte Marie 'Spraderen'
36 "...alle som een og een som alle..."
40 NY RIKSARKIVAR: Bevare, åpne og formidle

FASTE SPALTER

43 Bokomtale
44 Notisar
46 Refleksjonen
47 Sitatet

40 Inga Bolstad

Agnar Mykle utga i 1956 romanen *Sangen om den røde rubin*. Innholdet ble dømt utuktig, og boka forbudt og konfiskert på grunn av seksualskildringer. Rettssaken ble i stor grad et spørsmål om bluferdighetsvern kontra trykkefrihet, hvordan straffelovens § 112 om forbud mot utuktige skrifter, skulle veies opp mot grunnlovens § 100 om trykkefrihet.

Høyesterett opphevet dommen i Mykle-saken 9. mai 1958, men prinsippet om at domstolene kunne gripe inn og sensurere kunsten og litteraturen ble stående. Høyesteretts avgjørelse i Mykle-saken ble igjen aktuell under behandlingen av saken mot import av Henry Millers bok *Sexus* i 1959 og saken mot Jens Bjørneboes *Uten en tråd* i 1967.

Manus til *Sangen om den røde rubin* finnes i Riksarkivet (Gyldendal Norsk Forlag. RA/DA-0034/E/Ea/Eac: Agnar Mykle, Manuskriptbunke). Foto Odd Amundsen, Riksarkivet.

Frå [red]aksjonen

– Så fort som råd skal det organiserast ein Høgsterett, avgjorde riksforsamlinga på Eidsvoll. All ros til nasjonsbyggarane som ivra for å skaffe oss vår øvste domstol! Sjølv om dei hadde tradisjonar og trender på si side, er det vel verdt å feire skapinga av ein heilt unik institusjon. Norsk Høgsterett er ei reell statsmakt, ulik dei fleste andre høgsterettar i Europa. I juni 2015 er landets øvste domstol 200 år.

Sensur, straffenivå og sams rettsvilkår er stadig sentrale spørsmål. Også i 2015 blir politiske leiarar skulda for å setje til sides både grunnlov og rettsstat. Samtidig aukar vanlege folks tiltru til domstolane. Første nummer av Arkivmagasinet 2015 handlar om domstolar generelt og Høgsterett spesielt. Artikkelforfattarane set retten i perspektiv, men går også inn i viktige saker om ytringsfridom, dødsstraff, menneskerettar og internasjonalisering av norsk rett. Eit oversiktsbilde av heile domstolssystemet blir supplert med saker om arbeidaroppror, domstolar under krig, gapestokk og prostitusjon.

Ei statsmakt treng sitt minneverk, sine arkiv. Men dei må vere opne, og kunne brukast. Det gjeld også dei digitalt skapte. Den utfordringa tar vår nye riksarkivar. – Vi risikerar at viktig informasjon går tapt, seier ho, som no legg strategien framover.

Arkiva speglar levd liv. For å illustrere arkivverdas utfordrande mangfald, introduserar Arkivmagasinet to nye spalter. Begge signert erfarne arkivarar. Nina Hveem Carlsen reflekterar rundt aktuelle arkivtema. Leif Thingsrud leiter fram underfundige sitat.

Margit Løyland

Detaljar frå Høgsteretts Hus.
Foto Helen F. Nicholson og Margit Løyland, Riksarkivet.

TEMA: DOMSTOLAR
HØGSTERETT 200 ÅR

Fra bygdeting til tingrett

Norske domstoler og deres arkiver

Lagtingsstua
på Rør i Ringsaker.
Foto Hans Eyvind Næss.

Det norske rettssystemet var ikke oversiktlig i de århundrene vi lå under Danmark. Men også etter var systemet mangfoldig. Noen spesialdomstoler ble lagt ned, andre kom til. Hovedtrenden er likevel at systemet har blitt enklere.

AV TOR WEIDLING,
FØRSTEARKIVAR OG
LEIF THINGSRUD,
ARKIVAR, RIKSARKIVET

Fra gammelt av var rettssystemene på landet og i byene forskjellige, og slik fortsatte det å være gjennom hele unionstiden med Danmark. Fram til tidlig 1600-tall fantes det ikke noen fast instansordning. En slik ordning ble først innført i 1607. Ved siden av de ordinære rettssystemene, fantes det et stort antall særjurisdiksjoner som dekket spesielle områder eller særlige fagfelt.

Rettssystemet på landet

Den viktigste rettsarenaen for de fleste som bodde på landsbygda var bygdetingene. Disse hadde lange røtter bakover i tid. I 1591 ble sorenskriverembetet opprettet. Sorenskriveren skulle være en sekretær for tinget. Men fra tidlig 1600-tall var det i realiteten han som var dommer, og lagrettemennene var bisittere.

Den neste rettsinstansen var lagmannen, som også var en rettsinstitusjon med en lang historie. Ennå på 1500-tallet hendte det at lagmannen avsa dom i saker som ikke hadde vært oppe på bygdetingene først.

Det tredje trinnet i denne instansordningen var herredagen. På 1500-tallet og fram til 1664 ble det med noen års mellomrom utnevnt et antall riksråder som kom til Norge og avsa dommer i kongens navn. I 1667 ble det i stedet opprettet en fast høyeste rett for Norge, Overhoffretten i Kristiania. Dommene fra Overhoffretten kunne ankes videre til Høyesterett i København. I straffesaker kunne den dømte deretter søke nåde hos Kongen.

Sorenskriver i Orkdal Anders Rambech (1767–1836). Malt av Jacob Munch. Tilhører Eidsvoll 1814. Hentet fra Wikimedia. commons.

I 1797 ble både lagmannen og Overhoffretten avskaffet. I stedet ble det opprettet stiftsoverretter i hver av de fire stiftsbyene. Disse var ankeinstanser både for de ordinære underrettsdomstolene og for saker fra skifteretten, og kommisjonsdommer. Politiretten var unntatt. Dommene i stiftsoverrettene kunne ankes til Høyesterett. I to korte perioder under Napoleonskrigene fantes det en midlertidig norsk høyesterett for straffesaker, Overkriminalretten.

Rettssystemet i byen

Byene hadde sitt eget rettsapparat. Fra middelalderen av hadde byrådet fungert som domstol, og ble da ofte kalt rådstuerett. Ved instansordningen av 1607 ble det sagt at rådstueretten skulle være den ordinære underdomstolen i byene, og at sakene derfra skulle kunne ankes til lagmannen. I 1662 fikk byfogden i oppgave å dømme i en del mindre saker. Etter dette var rådstueretten førsteinstans i en del saker, men andreinstans i straffesaker og private søksmål. Lagmannen var fortsatt ankeinstans for de fleste rådstuerettene. Men i enkelte byer, og da særlig i stiftsbyene, skulle dommene fra rådstueretten ankes direkte til Overhoffretten. I flere byer ble rådstuerettene avskaffet på 1700-tallet. Det skjedde sist i stiftsbyene, i 1797.

På 1700-tallet ble det opprettet politiretter i stiftsbyene. Dette var domstoler som skulle dømme i større politisaker, slik som overtredelse av handels- og håndverksprivilegier, ordensforskrifter og lignende. De fleste sakene som ble pådømt i politiretten kunne ankes direkte til Høyesterett. Men enkelte saker kunne ankes til stiftamtmannen, og andre kunne overhodet ikke ankes. Politirettene ble nedlagt 1887.

Hovedstruktur 1797

I norsk domstolshistorie er året 1797 sentralt. Som nevnt ble en rekke instanser fjernet det året, men det viktigste er at man da fikk den hovedstrukturen i norsk domstolsvesen som gjelder den dag i dag. Domstolene har senere skiftet navn. Fra 1890 finner man betegnelsene forhørsrett og meddomsrett for underrettene i straffesaker. Mens forhørsretten stadig bare besto av én dommer, hadde meddomsretten også to domsmenn, som var helt alminnelige folk, utnevnt av kommunestyrene. I 1927 ble underrettene til by- og herredsretter, og domsmenn

kom inn også i sivile saker. Samtidig ble overrettene omdøpt til lagmannsretter, de fleste med navn etter middelalderens sentrale tingsteder. I 2002 skiftet by- og herredsrettene navn til tingretter.

Rettens mangfold

Som nevnt, fantes det i unionstiden med Danmark et stort antall ulike særjurisdiksjoner. Antallet varierte over tid. Det samme gjorde deres kompetanse. Mange bestod også etter at unionen ble opphevet.

Offentlig skifteforvaltning ble opprettet på midten av 1600-tallet. På bygdene var det sorenskriverne som var skifteforvaltere, mens det i byene ble opprettet skifteretter bestående av magistrat og byfogd. I 1869 ble det endret slik at en av byens embetsmenn foresto skiftevesenet alene. Fra 1927 har by- og herredsrettene fungert som skifteretter.

Deler av middelalderens kirkelige domsmyndighet overlevde reformasjonen. Prosteretten var en instans som dømte i saker mellom prest eller klokker og menigheten, og i saker mot tjenestemenn i skolene. Sakene kunne ankes til stiftamtmann og biskop i fellesskap. Kapitelretten skulle opprinnelig dømme i saker som gjaldt ekteskap og hor. Dette var også en rettsinstans som bestod av stiftamtmann og biskop, og som etter hvert også kom til å dømme i saker mot geistlige embetsmenn. Etter hvert kom instansene kapittelrett og stiftamtmann og biskop til å smelte sammen, og ble da kalt konsistorialrett. Den kirkelige jurisdiksjonen i ekteskapssaker ble avskaffet i 1797. I årene mellom 1830 og 1870 opphørte konsistorialrettene. De siste levninger av en særskilt kirkelig jurisdiksjon ble opphevet i 1887.

Grunnlaget for en særskilt militær jurisdiksjon for de landmilitære var et kongebrev fra 1646. Bestemmelsene ble nærmere fastsatt i Kristian 5.s krigsartikkelbrev av 1683. Dette var hovedgrunnlaget for rettspleien fram til 1867. Tilsvarende var sjøkrigsartiklene av 1756 grunnlaget for rettspleien i sjøforsvaret.

Den militære jurisdiksjonen ble ledet av generalauditøren. Ved garnisonene og regimentene fantes det auditører. Første instans i den militære jurisdiksjonen var krigsretter eller standretter, avhengig av hvorvidt det var foretatt krigsforhør på forhånd. Fram til 1771 var Overadmiralitetsretten i København øverste instans for rettspleien innen sjøforsvaret, og Underadmiralitetsretten på Holmen var nærmeste instans under denne. På samme måte var krigskollegiet i København øverste instans for de landmilitære inntil 1660.

En flora av særordninger

Grevskapene og noen store godssamlinger hadde eget rettsapparat. I grevskapene var det ikke vanlige bygdeting. Fra 1671 til 1821 dømte birkerettene i grevskapene både i første og andre instans. Sakene derfra ble anket direkte til Høyesterett i København. Birkeretten ved baroniet Rosendal ble opprettet 1678, og bestod til midten av 1800-tallet. Av andre birk kan nevnes Svanø, Lyse kloster og Halsnøy kloster.

[Birk: jurisdiksjonsområde]

Allerede fra 1500-tallet fantes det egne rettsregler for bergverk og bergverksvesenet. Da embetet som overberghauptmann ble opprettet i 1643, ble det tillagt landsomfattende judisiell myndighet. I løpet av 1600-tallet ble det opprettet rettsinstanser ved Overbergamtet, bergamtene sønnafjells og nordafjells og ved de enkelte bergverkene. Systemet ble endelig fastlagt på slutten av århundret. Bergrettene ved de enkelte bergverk skulle dømme i første instans. Underbergamtretten sønnafjells hadde tilsvarende posisjon ved Kongsberg sølvverk. Overbergamtet på Kongsberg og Nordafjelske bergamt i Trondheim fungerte som overrett for hver sine landsdeler, og begge hadde Høyesterett som ankeinstans. Grevskapene var ikke underlagt bergjurisdiksjonen.

I 1812 ble bergjurisdiksjonen sterkt innskrenket. Både Nordafjelske bergamt og underbergretten på Kongsberg ble nedlagt. Overbergamtretten skulle deretter dømme i første instans. Den ble nedlagt i 1830.

Også innen skogvesenet ble det opprettet særordninger. Det første Generalforstamtet (1739–1746) hadde i oppgave å håndheve skoglovgivningen, og hadde en begrenset domsmyndighet. Det andre Generalforstamtet (1760–1771) fikk derimot en utstrakt domsmyndighet. Anker på dommene herfra gikk direkte til Høyesterett.

[Prise: skip eller varer beslaglagt etter gjeldende regler under krig]

Under Napoleonskrigene ble det drevet omfattende kapertrafikk. Etter en kapring ble det foretatt en rettslig vurdering av hvorvidt skip og last var "rett prise". Fra 1807 til 1814 var det egne priseretter i stiftsbyene. Som andre og øverste instans i prisesaker var det i to perioder en egen Overadmiralitetsrett i Kristiania.

Et særtrekk ved forvaltningen fram til tidlig 1800-tall var den utstrakte bruken av ad-hoc kommisjoner, både i viktige og uviktige enkeltsaker. Mange kommisjoner fikk som mandat å granske en sak, for så å prøve å forlike partene. Hvis dette ikke gikk, kunne kommisjonen avsi dom. Andre kommisjoner var rene domskommisjoner.

Bruken av ad hoc-kommisjoner avlastet de ordinære domstolene. Dette var også formålet for forlikskommisjonene. Slike ble opprettet for byene i 1795, og landdistriktene i 1797. Dette var faste kommisjoner som skulle megle i private tvistemål. De fleste private saker, inkludert ekteskapstvister, måtte fra da av behandles av forlikskommisjonen før de kunne stevnes til retten. Fram til midten av 1800-tallet hadde forlikskommisjonene ingen domsmyndighet. De skiftet navn til forliksråd i 1927.

Spesialdomstoler i nyere tid

Etter 1797 forekom det fortsatt en del spesialdomstoler. Brannretter fantes i de største byene et stykke utover på 1800-tallet, og domstolsloven av 1915 spesifiserer følgende: vergemålsretter, utskiftings-

Norske lov 1687. Riksarkivets bibliotek. Foto Margit Løyland, Riksarkivet.

retter, fiskeridomstoler, militære straffedomstoler, konsulatdomstoler i utlandet og ikke minst riksretten. Vergemålsrettene, fiskeridomstolene og de militære domstolene i fredstid ble imidlertid administrert sammen med by- og herredsrettene.

Utover på 1900-tallet ble det også opprettet kommunale husleieretter og skjønnsretter. Poenget med disse domstolene var å få en raskere avgjørelse i saker som ellers kunne ha tatt store ressurser innen det ordinære rettsapparatet. Skjønnskommisjonen i Oslo, som var opprettet i 1899, ble i 1965 omdannet til en slik spesialdomstol, kalt Oslo skjønnsrett. Men allerede i 1985 ble den avviklet i form av at man sluttet å ta inn nye saker. Det tok imidlertid noen år før den var ferdig med alle sakene. Samme sted ble en husleierett opprettet i 1939 og avviklet i 1990. Tilsvarende domstoler fantes i flere kommuner.

Noen spesielle saksområder, hvor mer spesialisert sakkunnskap er påkrevd eller hvor rask pådømming er viktig, er fremdeles lagt til spesialdomstoler. Arbeidsretten er riksdekkende og ble opprettet i 1915. Den behandler tvister i forhold til avtaleverket i arbeidslivet. For jordskiftesaker ble det i 1859 opprettet et jordskiftevesen, siden 1951 i form av lokale jordskifteretter. Ankeinstans er i dag fem jordskifteoverretter, i noen tilfeller lagmannsrettene.

Barn med lovbok innleder en av utgavene av Kristian 5.s Norske Lov 1687. Riksarkivets bibliotek. Foto Margit Løyland, Riksarkivet.

Litteratur
Låg, Torbjørn: "Høgsteretts arkiv" i *Arkivmagasinet* 3/2007
Mykland, Liv: *Håndbok for brukere av statsarkivene*, Oslo, 2005
Norsk historisk leksikon, 2.utg., Oslo, 1974
Håndbok for Riksarkivet, Oslo 1992

Kilder til det norske rettssystemet

Hovedregelen for arkivering av nyere domstolsmateriale er at dokumentene i saker som pådømmes i lagmannsrettene eller høyesterett returneres til førsteinstans, altså det som i dag heter tingretter. I alvorlige straffesaker sendes de deretter til soningsinstitusjonene. Dokumentene i mindre alvorlige straffesaker og i sivile saker havner derimot i tingrettenes arkiver. Her skjer en viss kassasjon. De sakene som skal bevares avleveres etter hvert til statsarkivene. Alle dommer og kjennelser finnes i protokoller som domstolene er pliktige til å føre. Disse kasseres aldri.

Arkivmaterialet etter den store floraen av rettsinstanser finnes på ulike steder. I Riksarkivet finnes materiale etter de øverste instansene: Herredagen (1539–1664), Overhoffretten (1667–1797), Overkriminalretten (1807–1810, 1813–1815), Overadmiralitetsretten (1807–1809, 1813–1815) og Høyesterett (1815–). Her er også materiale etter rettsvesenet som var knyttet til Overbergamtet og Sønnafjelske bergamt (1654–1830), Generalforstamtene (1739–1746, 1760–1771) og Arbeidsretten (1915–). Arkivsakene fra de fleste lavere rettsinstanser finnes i statsarkivene. Materialet etter de kommunale rettsinstansene kan søkes i kommunearkivene. Ofte er det vanskelig å finne materiale etter domskommisjoner. Mye er tapt. Bevart materiale er ofte tatt inn i arkivene etter regjeringskollegier, amtmenn og stiftamtmenn. Det kan derfor finnes både i Riksarkivet og i statsarkivene. Materiale etter den militære jurisdiksjonen finnes både i arkivet etter Generalauditøren, i Riksarkivet, og i arkivene etter militære enheter, i Riksarkivet og i statsarkivene. Arkivet etter Arbeidsretten er avlevert til Riksarkivet, mens jordskifterettene avleverer til statsarkivene.

Parti frå Annen avdeling, Høgsteretts Hus. Foto Margit Løyland, Riksarkivet.

Høgsterett som statsmakt

Norsk Høgsterett er den av dei nordiske høgsterettane som klarast har stått fram som ei statsmakt på lik linje med den lovgjevande og utøvande makta. Men norsk høgsterett sin posisjon som statsmakt er eit resultat av historiske omstende, ikkje av prinsipiell statsrettsleg tenking.

AV JØRN ØYREHAGEN SUNDE, PROFESSOR VED DET JURIDISKE FAKULTET, UNIVERSITETET I BERGEN

Høgsterettar finn ein bare på dei britiske øyane og i Norden. I Norden var dei òg tenkt å vera bunden av lov, og ikkje rettsskapande. Men ulike omstende gjorde at alle dei nordiske høgsterettane i dag ope og legitimt utøver ein større del av statsmakta enn dei fleste andre øvste domstolar i Europa.

Alle europeiske land har ein eller fleire øvste domstolar som skal avgjera saker i siste instans på sine saksområder. Slike domsstolar sikrar rettseinskap, som i sin tur sikrar likskap for lova og ein forutberekneleg rett. Øvste domstolar er med andre ord ein nøkkelinstitusjon i ein rettsstat. Likevel er det få europeiske land som har ein høgsterett som sin

øvste domstol. Mange land har i staden ein kassasjonsdomstol i fransk tradisjon, eller ein revisjonsdomstol i tysk tradisjon. I motsetnad til den nordiske og britiske modellen, er desse organisert slik at dei skal vera bundne av lov, og sjølve ikkje vera rettsskapande.

Fundamentet

Med Grunnlova av 1814 vart maktfordelings- og folkesuverenitetsprinsippet sjølve fundamentet for norsk statsrett. Maktfordelingsprinsippet, slik det vart formulert av Charles Montesquieu i *De l'esprit des lois* frå 1748, delte statsmakta i ein lovgjevande, ein utøvande og ein dømande del. Etter folkesuverenitetsprinsippet, slik Jean Jacques Rousseau formulerte det i *Du contrat social* frå 1762, skulle statsmakta ikkje bare ha folkeviljen som konstituerande prinsipp, men òg som eit fundament sjølv i dei daglege avgjerdene.

Rousseau sine tankar om folkesuverenitet stemte i stor grad overeins med Montesquieu sin maktfordelingsmodell for republikken, som òg omfatta demokratiet som statsstyreform. I følgje Montesquieu var den dømande makt i eit demokrati ikkje ei statsmakt anna enn i namnet, fordi dommarane si oppgåve var å døma etter lova, slik den var vedteken av parlamentet. Montesquieu formulerte det slik at domstolane som statsmakt var ein nullitet, og at dommarane skulle vera munnen som uttalte lovordlyden.

Eidsvollsmennene viste verken til Montesquieu eller Rousseau då dei 11. mai 1814 samstemt vedtok at "*Til at dømme i sidste Instans skal, saa snart mueligt, organiseres en Høiesteret, der ikke maa bestaae af færre, end Justitiarius og 6 Tilforordnede*". Denne regelen uttrykte ingen fundamentale statsrettslege prinsipp. Han var ei fullmakt til regjeringa om å raskt bøta på at den tidlegare dansknorske Høgsterett i København etter Kiel-freden hadde vorte ein rein dansk institusjon.

Løve i vestibylen, Høgsteretts Hus. Foto Helen F. Nicholson, Riksarkivet.

Første sak i voteringsprotokollen til ein eigen norsk høgsterett er datert 30. juni 1815. Original i Riksarkivet (S-1002, Høyesterett, Voteringsprot. 1815). Foto Margit Løyland, Riksarkivet.

Viktig odelssak

30. juni 1815 vart det sett rett i Høgsterett for fyrste gong. I si opningshelsing sa høgsterettsadvokat Bredo Henrik von Munthe af Morgenstierne at "*Norges Høiesteret (…) vil være Lovens Speil, dens Udsagn Lovens Stemme, anvendt paa enkelte Tilfælde*". Det var ein annan måte å seia at denne domstolen, som dei andre lågare nede i domstolshierarkiet, skulle vera munnen som uttalte lovordlyden, som Montesquieu hadde formulert det. Og i denne tidlege fasen var Morgenstierne slett ikkje einsam om ei slik oppfatning av Høgsterett si samfunnsoppgåve. Christian Magnus Falsen hevda i si forklaring over grunnlova paragraf for paragraf i 1818, at "*Lovene ere deres* [domstolane sin] *Villie*". Morgenstierne si opningshelsing i 1815 vart halden før prosedyren i saka mellom Christopher Evensen Hannevold, som førte sak på vegne av kona, Anne Henriksdotter, og Peder Cappelen. Utgangspunktet var ein dom avsagt av dansk-norsk Høgsterett i 1813. Konklusjonen der hadde vore at kjøpmann Cappelen straks skulle overlate garden Skog i Sande til odelsinnehavar Hannevold. I domen stod det at Cappelen "…*strax skulde fravige og … ryddiggjøre 1 Skpd. 16 Lpd. Tunge i Gaarden Skoug No. 26 i Sande Sogn, imod at erholde saadan Løsningssumma som Godset af gode Mænd ansees at være værd paa den Tiid det indløses*".

Høgsteretts eigenvilje

Høgsterett voterte rett etter prosedyren. Det avgjerande tema var kva som i den opprinnelege domen var meint med "strax". Det er særleg to ting å merka seg med diskusjonen mellom dei norske høgsterettsdommarane. For det fyrste at lov eigentleg ikkje spelte noko rolle. I staden diskuterte dommarane kva som var ei funksjonell og god løysing i denne konkrete tvisten. For det andre at dommarane ikkje var samde. Høgsterettsdommar Motzfeldt var samd med Debes, høgsterettsdomar Kiønig var samd med Mandix, høgsterettsdommar Brockman var samd med Arntzen, noko justitiarius Bull i stor grad òg var. Men trass meiningsforskjellar kan ein seia at desse dommarane alle gav Hannevold rett i sitt krav mot kjøpmann Cappelen. På den andre sida hadde ein høgsterettsdommar Collett som gav Cappelen rett, og Omsen som kom i ein form for mellomposisjon. Noko "Lovens Speil" var Høgsterett altså ikkje i si fyrste avgjerd – ikkje spegla domstolen noko lov, og ikkje var dommarane samde om kva som var rett.

Den øvste domstolen i Noreg var ikkje ein lovspegel i seinare avgjerder heller. Og mellom dei folkevalde var det misnøye med korleis Høgsterett fungerte. I 1839 bad difor Odelstinget om å få utle-

vert Høgsterett sine protokollar. Protokollane vart gjennomgått av Protokollkomiteen, og det vart retta kritikk mot Høgsterett for orden og tempo i sakshandsamingsprosessen. Samstundes peika Ole Munch-Ræder i 1841 på at "… *Høiesteret behandlede Lovgivningen med for stor Frihed*". Med andre ord, Høgsterett hadde sin eigen vilje. Årsaka, meinte han, var mangelen på ny lovgjeving.

Utan moderne lovbøker

Forventninga på Eidsvoll i 1814 var, som vi har sett, at Høgsterett skulle vera munnen som uttalte lovordlyden. Men skulle eit slik ideal verta ein realitet, måtte det finnast lov som Høgsterett kunne følgja. I 1814 fanst det for så vidt mykje lovmateriale. Kristian 5.s norske lov av 1687, med sine over 1800 artiklar, var framleis gjeldande norsk rett. Men denne lovboka vart alt på 1730-talet vurdert erstatta av ei ny lovbok med høgare kvalitet. I mellomtida produserte den dansk-norske kongen og hans byråkrati i København ei lang rekke lovvedtak for å bøta på manglane i Kristian 5.s norske lov. Omlag 4500 lover vart vedtatt mellom 1687 og 1814. Resultatet var eit lappeteppe av eit lovverk, som verken var samanhengande eller systematisk, bare uoversiktleg. Det var bakgrunnen for at det på Eidsvoll vart vedtatt at "*En nye, almindelig civil og criminel Lovbog skal foranstaltes udgivet paa første, eller om dette ikke er mueligt, paa andet ordentlige Storthing*". Det er det vedtaket Munch-Ræder refererer til som "*den forventede nye Lovgivning*".

Ei ny lovbok fanst korkje då Høgsterett avsa si fyrste avgjerd 30. juni 1815, eller då Protokollkomiteen gjekk gjennom Høgsterett sine protokollar i 1839. Så trass domstolsidealet i tida, gjekk Høgsterett fram slik dei dansk-norske domstolane hadde fått for vane å gjera, særleg frå 1770-talet. Dei fokuserte på kva som var rimeleg, meir enn på kva som var lov. Ei lovbok for sivile saker kom heller aldri, og i realiteten vart det prosjektet gjeve opp i 1845. Ei lovbok for straffesaker, kom derimot i 1842. Men trass i at det vart brukt store ressursar på å laga lovboka, viste det seg i praksis at ho ikkje dekka nok tilfelle. Ho var heller ikkje tilstrekkeleg fleksibel, og vart raskt avløyst av straffelova av 1902. Men denne lova gjeld bare strafferett i snever forstand. Noko nytt forsøk på å systematisk samla all strafferett har ein ikkje gjort. Dermed er Noreg i dag eit av få land som ikkje har ei moderne sivil- og straffelovbok.

Aktive domstolar med reell makt

Manglande lovbøker har Noreg til felles med dei andre landa i Norden og dei britiske øyane. I alle desse landa er lovverket sett saman av einskildlover som ikkje er så heildekkande og systematisk samanhengande som lovbøker. Dette har gjort det heilt nødvendig for domstolane generelt, og høgsterettane spesielt, i desse landa å vera meir aktiv som domstol enn dei øvste domstolane i land med lovbøker. Og enno viktigare – det har gjort det legitimt for domstolane generelt, og høgsterettane spesielt, å vera heilt opne på at domstolen ikkje bare er ein lovspegel, men ei reell statsmakt. I Noreg er dette ein lengre og sterkare tradisjon enn i dei andre landa i Norden. Ein tradisjon som kan sporast tilbake til den fyrste avgjerda som vart avsagt av Høgsterett 30. juni 1815.

Kjelder

Riksarkivet, S-1002 Høyesterett, Voteringsprotokoller rekke A, L0001, Voteringsprotokoll 1815

Litteratur

Aubert, L.M.B.: *Den norske Privatrets almindelige Del*, første Afdeling: *Den norske Retskilder og deres Anvendelse*, Cristiania, 1877

Falsen, Christian Magnus: *Norges Grundlov, giennemgaaet i Spørgsmaal og Svar*, Bergen, 1818

Hallager, F.: *Norges Høiesteret 1815–1915*, bd. 2, *1864–1915*, Kristiania, 1915

Juridisk Repertorium, Christiania, 1818

Langeland, Nils Rune: *Siste ord. Høgsterett i norsk historie 1814–1905*, bd. 1, Oslo, 2005

Montesquieu, Charles: *De l'esprit des lois*, bd. 1, Paris, 1961

Much-Ræder, Ole: *Den norske Statsforfatnings Historie og Væsen*, Kbh., 1841

Riksforsamlingens forhandlinger, 1ste del: *Protokoller med bilag og tillæg*, Kristiania, 1914

Sunde, Jørn Øyrehagen: *"Fornuft og Erfarenhed" – framveksten av metodisk medvit i dansknorsk rett på 1700-talet*, Bergen, 2007

Kyrre Grepp og 'smuglingssaken'

Nyttårsaften 1920 gjennomførte politiet razziaer i Folkets hus og Kristiania Arbeidersamfund. Fire–fem hestelass "bolsjevikagitasjon" ble beslaglagt og kjørt til politistasjonen i Møllergata 19. Redaktør Kyrre Grepp og hans assistenter, sjømann Olav Thorsen og student Rudolf Nilsen, ble dømt i Kristiania meddomsrett for spredning av revolusjonære ideer i form av trykksaker fra Russland. Høyesterett opphevet senere dommen.

AV BENTE HARTVIKSEN,
FØRSTEARKIVAR,
STATSARKIVET I OSLO

Kyrre Grepp (1879–1922). Fotograf ukjent. Hentet fra Wikimedia.commons.

Kyrre Grepp og hans medtiltalte ble dømt for brudd på lov om midlertidig innførselsforbud, på lov om salg og utførsel av fødevarer, samt en helt spesiell kongelig resolusjon av 6. november 1920 som satte forbud mot "…*inn- og utførsel av trykte skrifter mv. som kommer fra Russland*". Da avgjørelsen ble anket til Høyesterett, hevdet de at lover som skulle sikre vareforsyningen under første verdenskrig ikke kunne brukes til å forby inn- og utførsel av litteratur og trykksaker. Resolusjonen fra 1920 var dermed uten hjemmel og stred dessuten mot Grunnlovens §100. Saken er senere blitt kalt "smuglingssaken" og var den eneste saken der ytringsfrihetsparagrafen ble diskutert i Høyesterett i mellomkrigstiden.

Etter revolusjonen i november 1917 ville russerne spre revolusjonens ideer til omverdenen. Internasjonal blokade gjorde det vanskelig, men gjennom norsk sjøfart fant de en tilnærmet åpen rute for sine trykksaker. Det Norske Arbeiderparti hadde etablert en sentral for formidling av russisk litteratur. Arbeiderpartiet var på dette tidspunktet tilsluttet *Den kommunistiske internasjonale* (Komintern), og preget av revolusjonære ideer. Da venstrefløyen vant flertallet i partiet i 1918, ble Kyrre Grepp valgt til partiformann, et verv han hadde til han døde i 1922. Grepp var sjef for den internasjonale propagandasentralens norske avdeling, etter hvert med Rudolf Nilsen og Olav Thorsen som assistenter.

Trykte smuglervarer

I arkivet etter Oslo politikammer finner vi alle dokumentene i "smuglingssaken" der Kyrre Grepp med flere var siktet for "*ind-og utsmugling av russisk bolsjeviklitteratur*" samlet under politiets doms-

nr. 1102/1921. Der ligger prosesskriv, etterforskningsdokumenter, dommene og en rekke vedlegg. De første dokumentene i politiets saksmappe er rapporter fra *Opdagelsespolitiet* i Kristiania angående etterforskning av smugling av russisk "bolsjevik-litteratur" med skip til England i desember 1920. De trykte smuglervarene skal ha blitt levert sammen med pakker med julehefter. Smuglingen var i strid med den nye, kongelige resolusjonen av 6. november 1920. Denne resolusjonen var et forsøk fra Otto Bahr Halvorsens høyreregjering på å stoppe spredning av revolusjonære ideer.

Regjeringen nedla forbud mot å innføre trykte skrifter fra Russland. Norge skulle heller ikke benyttes som gjennomgangsland for å spre slik propaganda til andre land. Transittvirksomheten ville skade landets anseelse i utlandet. Regjeringen forsøkte å hjemle resolusjonen i lov om salg og utførsel av fødevarer mv. av 18. august 1914 og lov om midlertidig innførselsforbud av 22. mars 1918. Men dette var lover som skulle sikre norsk produksjon og varehandel mot utenlandsk konkurranse under og rett etter første verdenskrig. Den første skulle hindre hungersnød, den andre skulle regulere innførselen. Loven om innførselsforbud av 1918 hadde helt konkret dreid seg om innførsel av hester, da man ville forhindre at luksushester fortærte fôr som kunne gått til nyttigere dyr og tok opp plass i lasterommene på skip og jernbaner. Men ifølge §2 kunne Kongen, eller den han bemyndiget, utvide hjemmelen til også å gjelde andre varer. Venstresiden i norsk politikk slo fast at resolusjonen av 6. november 1920 manglet hjemmel, og at smuglervirksomheten skulle fortsette. På den måten ville de framprovosere en rettslig prøving av forbudet.

Politiet til aksjon

Nyttårsaften 1920 foretok politiet husundersøkelse i Folkets hus og Arbeidersamfundet. Under politiaksjonen hjalp Kyrre Grepp politiet med å finne fram. Han nektet å avgi forklaring, men påtok seg hele ansvaret og begjærte seg siktet i saken. I Kristianiapolitiets fortegnelse over den beslaglagte russiske litteraturen var det, i tillegg til *Den kommunistiske Internasjonale*, oppregnet 154 ulike skrifter utgitt i Russland på tysk, fransk, engelsk, svensk og italiensk i et samlet antall av 21 553 eksemplarer, en stor mengde russiske bøker og aviser, samt skriv på andre språk som finsk, polsk, lettisk og persisk.

Opdagelsespolitiet ved Kristiania politikammer rapporterte at de beslaglagte brosjyrene og agitasjonsskriftene var rettet til arbeidere og soldater i alle land. Skriftene oppfordret til, med både legale og illegale midler, å arbeide for kommunismen, gjøre opprør og "*styrte de parlamentaristiske statsforvaltninger*". Brosjyrene inneholdt også en mengde "skjælsord" mot ledende statsmenn; de ble kalt bødler, mordere, "menneskeætere", tyver og kjeltringer.

I politiarkivet finnes også en pågripelsesordre mot Rudolf Nilsen. Han ble arrestert fordi han nektet å avgi forklaring da han ble innkalt til politiforhør. Nilsen innrømmet å ha hjulpet til med pakking av russisk litteratur, men ville av hensyn til utenlandske partifeller ikke avgi forklaring til politiet. Han ble imidlertid frigitt av forhørsretten. Forsvarerne, Trygve Lie og Emil Stang hevdet at når Kyrre Grepp, som hadde påtatt seg ansvaret for saken, gikk fri, kunne de ikke fengsle en av hans medhjelpere. Stang slo fast at arrestasjonen hadde vært ulovlig. Straffeprosessloven ga ikke anledning til å arrestere noen for å tvinge dem til å avgi forklaring. Etter politiaksjonen skrev Johan Scharffenberg i Arbeiderpartiavisen Social-Demokraten: "*Al radikal intelligens i landet bør reise seg mot dette taapelige forsøk paa aa stænge kommunistisk literatur ute*".

Dømt og frifunnet

Smuglingen førte til at Kyrre Grepp 8. juli 1921 ble dømt i Kristiania meddomsrett til å betale 1000 kroner i bot, subsidiært 30 dagers fengsel. Nilsen og Thorsen ble dømt til 100 kroner i bot, subsidiært ti dagers fengsel. De fikk lavere straff, blant annet fordi det ble tatt hensyn til deres formuesforhold. I politiets saksmappe ligger et eksemplar av *Die kommunistische Internationale*, som var fremlagt i Kristiania meddomsrett. Likeså et eksemplar av *Den kommunistiska internationalen*, organ for den kommunistiske internasjonalens eksekutivkomite. Tidsskriftet oppfordret proletære i alle land til å forene seg. Inni bladet finnes ei liste over kommunistisk litteratur utgitt i Skandinavia.

Rudolf Nilsen (1901–1929). Fotograf ukjent. Hentet fra Lokalhistoriewiki.no.

Da Høyesterett 20. desember 1921 opphevet dommen fra byretten, slo de fast at resolusjonen fra november året før var uten hjemmel, og i strid med Grunnlovens ånd. Resolusjonen ble erklært ulovlig, og de tiltalte frifunnet. Den beslaglagte litteraturen skulle leveres tilbake. Høyesterett grunngav sin avgjørelse med at de lovparagrafene resolusjonen hadde basert seg på, gjaldt omsetningen av materielle ressurser som papir og innbinding. Lover som hadde til hensikt å sikre Norge materielle ressurser, kunne ikke brukes til å sensurere åndslivet, eller forby bestemte tanker og meninger, argumenterte Høyesterett. Like etter at høyesterettsdommen ble avsagt, ble Rudolf Nilsens dikt *Apropos lovovertrædelsen* trykket i vittighetsbladet *Rebell*. Siste vers lød:

"Ti hesten vilde sikkert ha gjemt
av sin fornuft en ganske liten rest
og fundet ut at hester ei er bøker!"

De tre tiltalte mente også at resolusjonen var i strid med Grunnlovens §100 om trykkefrihet. Men da Høyesterett slo fast at resolusjonen fra 1920 var uten hjemmel, var det ikke lenger nødvendig å drøfte spørsmålet om grunnlovsmessighet. Førstevoterende, assessor Feragen, la imidlertid ikke skjul på at han var enig i dette på et grunnleggende plan.

Saken mot Kyrre Grepp og hans medhjelpere viser hvordan lover som skulle motvirke krigsårenes materielle kriser ble brukt mot den ideologiske utfordringen fra en radikalisert arbeiderbevegelse. Allerede da Høyesterett avsa sin dom, var resolusjonen med sitt litteraturforbud opphevet av Otto Blehrs nye venstreregjering. Men "smuglingssaken" styrket tilliten til Høyesteretts upartiskhet, og fikk mye omtale både fra høyre- og venstresiden, ikke bare i norske, men også i utenlandske aviser.

Den kommunistiska internationalen ligger som vedlegg til saken mot Kyrre Grepp (Statsarkivet i Oslo, Oslo politidistrikt, domsakter, jcab 1171, domsnr.1102-1921).

Kilder

Statsarkivet i Oslo, Oslo politidistrikt, domsakter, Jcab 1171, domsnr. 1102–1921 (O.J.P. nr. 91/21)

Oslo tingrett Gcdb 90, domsprotokoll. Dom av 8.juli 1921, saknr. 321/21

Norsk Retstidende 1922

Litteratur

Sandmo, Erling: *Siste ord. Høyesterett i norsk historie 1905–1965*, bd. 2, Oslo, 2006

Bjørnsen, Johan Faltin: *Rudolf Nilsen: Mennesket og dikteren, hans livsverk og historie*. Oslo, 1951

Maurseth, Per: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 3, *Gjennom kriser til makt*, Oslo, 1987

Landssviksaken mot Ole Wehus

Høyesterett avsa 44 dødsdommer under landssvikoppgjøret etter den andre verdenskrigen. 37 ble fullbyrdet. Ved 24 tilfeller nedsatte Høyesterett dødsdommer fra lagmannsretten til livstidsdommer eller tidsavgrenset tvangsarbeid. Men ved åtte tilfeller skjerpet Høyesterett dommer fra den lavere rettsinstansen til dødsstraff. Ole Wehus var en av de åtte som fikk sin straff skjerpet.

AV ESPEN ANDERSEN,
RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Det siste dokumentet i landssviksaken mot Wehus har ordene "*Fullbyrdelsen av Høyesterettsdom av 25. februar 1947 over Ole Wehus*" på forsiden. Det består av seks ark som er heftet sammen. Det inneholder blant annet selve dommen i Høyesterett, en avskrift av en kongelig resolusjon og et skjema fylt ut av politimesteren i Kristiansand, Christian Wilhelm Rynning-Tønnesen. Høyesterettsdommen lød på lovens strengeste straff. Wehus ble dømt til døden. Den kongelige resolusjonen er regjeringens avvisning av Wehus' søknad om benådning. Det siste skjemaet er en kunngjøring der politimesteren bekrefter at henrettelsen hadde funnet sted.

Wehus ble henrettet ved skyting på Akershus festning klokken halv seks om morgenen 10. mars 1947. Henrettelsen fant sted under ledelse av politimester Rynning-Tønnesen. Den ansvarshavende legen var Lars Hansen. Han erklærte at "*døden inntraadte momentant som følge av skuddsaarene*". For øvrig var to politibetjenter og fengeselspresten til stede. Skjemaet hadde imidlertid ikke plass til å nevne at ytterligere ti personer var til stede: de som fyrte av skuddene, eksekusjonspelotongen. Helt til sist var det opplyst at likbrenningen var utført samme dag i Vestre Krematorium, og at urnen kunne utleveres til familien.

Norsk politi må ha laget egne skjemaer for fullbyrdelse av henrettelser. Det kan maksimalt ha blitt fylt ut 37 slike. 25 nordmenn ble henrettet for drap, tortur og landssvik. Én danske og elleve tyskere ble henrettet for krigsforbrytelser.

Dødsstraff i fredstid hadde blitt avskaffet i Norge i 1902, men ingen henrettelser var utført siden 1876.

Foto av rekonstruerte torturscener er blant dokumentene i landssviksaken mot Ole Wehus. Original i Riksarkivet (Landssvikarkivet. Kristiansand politikammer, Dommer, Anr. 390/45).

Lovverket åpnet imidlertid stadig for dødsstraff i krigstid. Det hadde vært en utbredt oppfatning at dødsstraff var en straffemåte som ikke hørte hjemme i en human rettsstat. Tysklands angrep og okkupasjon av Norge etter 9. april 1940 endret denne oppfatningen. Ved en provisorisk anordning av 3. oktober 1941 gjeninnførte den norske regjeringen i London dødsstraff i fredstid i Norge. Et rettsoppgjør så lenge krigen varte og Norge var okkupert, var ikke mulig. Det var bakgrunnen for at regjeringen ville utvide muligheten til å anvende dødsstraff i fredstid. Et stort flertall i Stortinget ga sin tilslutning til gjeninnføringen av dødsstraff i juli 1945. Den første som ble henrettet etter den nye loven var Reidar Haaland. Han arbeidet for Gestapo i Oslo, og ble skutt i august 1945. Den siste dødsdommen i Norge ble fullbyrdet i 1948. I 1950 ble dødsstraffen på nytt avskaffet.

"Ole på arkivet"

Ole Wehus var 37 år gammel da han ble henrettet. Han ble født i Kristiansand. Der gikk han folkeskolen, men fullførte ikke middelskolen. Han sluttet etter to år. Han gikk en tid på Kristiansand Handelsgymnasium, men uten å ta eksamen. Senere arbeidet han i foreldrenes forretning, som drev salg av huder og skinn. Wehus var politisk engasjert på høyresiden allerede i ungdomstiden. Det året han fylte sytten meldte han seg inn i Fedrelandslaget og deltok i Leidangens militærkurs. I 1934 meldte han seg inn i Nasjonal Samling, men han brøt med partiet i 1937, da han valgte å følge Johan Bernhard Hjort i den interne maktkampen i partiet.

I februar 1940 meldte Wehus seg som frivillig til Finlands kamp mot Sovjetunionen, men ble syk og rakk aldri frem til fronten. Han deltok i felttoget i Setesdal i april 1940, men uten å være i kamp. I september 1940 meldte han seg igjen inn i Nasjonal Samling og ble også et aktivt medlem av Hirden. Fra høsten 1940 til sommeren 1941 bodde han hjemme i Kristiansand "*uten egentlig å bestille noe*," står det i dommen. Han meldte seg til krigstjeneste sommeren 1941 i Den norske legion og senere i Germanske SS Norge. Han arbeidet i legionens administrasjon ulike steder i Norge, deltok på ulike kurs, men var aldri i aktiv tjeneste ved fronten. I april 1942 fikk han fast jobb som politibetjent i Statspolitiet. Wehus jobbet for det meste ved Statspolitiets avdeling i Kristiansand, men i perioder gjorde han tjeneste ved det tyske sikkerhetspolitiet samme sted. Disse etatene samarbeidet nært, og begge hadde sitt avdelingskontor i Kristiansand, i det såkalte Arkivet. Det var en funkisbygning som hadde huset Statsarkivet i Kristiansand. De aller fleste av forbrytelsene som Wehus ble tiltalt for skjedde i denne bygningen. "Ole på Arkivet" ble han kalt i lokalmiljøet.

Saken mot Ole Wehus kom opp for Agder lagmannsrett i november 1946. Tiltalen var svært

omfattende. Han var tiltalt, og ble dømt for, to tilfeller av medvirkning til drap og over førti tilfeller av grov tortur og mishandling. En av de torturerte døde på sykehus som følge av mishandlingen. Flere døde senere i tyske konsentrasjonsleire.

Wehus oppfattet det som sin hovedoppgave å avsløre motstandsgrupper på Sørlandet. Han gikk svært langt for å skaffe informasjon om motstandsfolk. Han var ikke alene om dette på Arkivet i Kristiansand. Både medarbeiderne ved det tyske sikkerhetspolitiet og norske kolleger fra Statspolitiet deltok i forhørene. Tyskerne kalte det for "skjerpede forhør". Når vanlige overtalelsesmetoder ikke ga de resultatene man ønsket, ble det åpnet for bruk av hardere metoder. Det kan imidlertid virke som om Ole Wehus og hans kolleger ofte brukte skjerpede forhør fra første stund. De hadde tilgjengelig, og brukte flittig, et lite arsenal av særskilt utviklede torturredskaper. De sparket og slo med nevene, og de slo med gummikøller, fjærkøller, wirekøller, batonger og lærpisk. De anvendte håndjern, skruklemmer og bandt sine ofre fast i smertefulle posisjoner. Mange ble bundet fast og lagt foran stråleovner i lang tid. Smerteskrikene fra torturofrene kunne være så voldsomme at de spilte høy musikk for å overdøve dem. Torturistene ville ikke at skrikene skulle høres på gaten utenfor.

Alle tilfellene av tortur som Ole Wehus ble tiltalt og dømt for, er nøkternt beskrevet i dommen. Vi gjengir hvordan forhøret av Oluf Bakke Andersen er beskrevet i tiltalepunkt II. 34:

I tiden 16. til 21. november 1944 deltok han i mishandlingen av Oluf Bakke Andersen under forhør på Arkivet i Kristiansand bl.a. ved at han sammen med Petersen lenket henderne med håndjern på ryggen, smøg dem ned over setet og surret armer og ben. Tiltalte stakk så en jernstang med skarpe kanter inn under håndjernet og strammet ved å vri stangen en kvart omdreining. Mens Petersen deretter slo med gummikølle over setet og lår vrikket tiltalte på stangen. Samme behandling ble gjentatt en gang og varte begge ganger ca. 1 time. Dernest bøyde de bena hans bakover ryggen og bandt dem stramt sammen med henderne som var lenket. I denne stillingen ble han lagt i flere timer foran en radiator som brente blemmer på kinnet. Også denne behandling ble gjentatt en gang. For øvrig ble han slått gjentatte ganger i ansiktet og ble lagt over en stol og slått med gummikølle fra korsryggen og nedover, mens tiltalte trådte på håndjernene og holdt en sekk for munnen hans. Som følge av mishandlingen fikk Andersen merker på bena etter jernstangen. På håndleddene hadde han lenge sår og merker, og det gikk tre måneder før han fikk følelsen ordentlig igjen i henderne.

Dette er én av de over førti torturbeskrivelsene som finnes i dommen. I tillegg kommer to tilfeller av medvirkning til drap. Det ene drapet skjedde i begynnelsen av november 1944 under en større politiaksjon sammen med tysk sikkerhetspoliti og tyske soldater, mot en Milorg-gruppe som skjulte seg i en hytte i skogen i Åseral. Hytta fungerte som radio- og sambandssentral for Milorg i Vest-Agder. Det var tre motstandsmenn som skjulte seg i hytta da norsk og tysk politi slo til. En av dem ble skutt og drept da han forsøkte å flykte. De to andre overga seg, den ene av dem med skuddsår. Det andre drapet Wehus ble dømt for, skjedde i april 1945, etter at han hadde blitt overflyttet til Statspolitiet i Oslo. Der deltok han, sammen med fem andre, i eksekusjonen ved skyting av Ragnvald Johansen, som var dømt til døden av en særdomstol etablert av NS-regimet.

Delt lagmannsrett – klar høyesterett

Agder lagmannsrett fant Ole Wehus skyldig i alle tiltalepunktene, bortsett fra ett tilfelle av mishandling. De fire domsmennene fant ikke dette punktet tilstrekkelig bevist, mens de tre juridiske dommerne stemte for domfellelse også her. Når det kom til det avgjørende spørsmålet om straffeutmålingen, delte retten seg igjen. Rettens flertall, de fire domsmennene eller legdommerne, dømte ham til tvangsarbeid på livstid. De påpekte i skjerpende retning at "*tiltalte har forøvet en lang rekke forbrytelser av særlig graverende natur, så vel overfor det norske statssamfund som overfor enkeltpersoner*" og at han på "*den grusomste måte har pint og plaget en rekke av sine landsmenn*." Flertallet fant også formildende omstendigheter. Under etterforskningen hadde han stort sett vært samarbeidsvillig og tilstått en rekke vesentlige punkter. Dessuten la flertallet særlig vekt på at tiltalte hadde erkjent det han hadde gjort og angret dypt. Rettens mindretall, fagdommerne, fant derimot ingen formildende omstendigheter og mente at generalpreventive hensyn tilsa at det måtte være et "*spørsmål om lovens høieste straff*". De voterte derfor for at Ole Wehus skulle dømmes til døden.

Rapport om fullbyrdelse av dødsdommen mot Ole Wehus. Original i Riksarkivet (Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer, Dommer, Anr. 390/45).

Kristiansand. S.

Politimesteren i Oslo gjør vitterlig:

År 1947 den 10 Mars kl. 5,30

ble i henhold til Høyesterettsdom av 25 feb. 1947

og fullbyrdelsesordre fra Fengselsstyret

av 8 Mars 1947

Domfeldte:

Ole Wehus

henrettet på Akershus festning ved skytning.

Henrettelsen fant sted overensstemmende med reglement fastsatt ved Kgl. resolusjon av 27. juli 1945 under ledelse av politimester Chr. W. Rymning-Tønnesen

Tilstede var:

Som ansvarshavende lege: lege Lars Hansen

Andre adgangsberettigede: fengselspræst Lindahl Dahlen og politifullmektigene Tønning og Gjerde

Legens erklæring: Døden inntraadte øieblikkelig som følge av skuddskaden.

p.t. Oslo, den 10 Mars 1947

Chr. W. Rymning-Tønnesen

politimester

ansvarshavende lege.

POLITIMESTEREN I KRISTIANSAND

Likbrenningen utført 10 Mars 1947 i Krematoriet, Vestre Gravlund.

Urnen kan utleveres familien

Oslo

Wehus vedtok livstidsdommen på stedet. Men i oversendelsesdokumentet som fulgte saksdokumentene fra statsadvokaten i Vest-Agder til riksadvokaten, hadde statsadvokaten påført følgende: "*Lagmannsrettens flertall har skjøvet ansvaret fra seg ved i denne sak å unnlate å idømme dødsstraff, og jeg tør henstille at dommen blir anket*". Riksadvokaten anket dommen til Høyesterett.

Høyesterettsdommen var svært kort. Førstevoterende, dommer Fougner, trengte ikke mer enn en snau side til å argumentere for sitt standpunkt. Han fant det nesten ikke nødvendig å komme med egne argumenter. Han påpekte at Wehus "*på den mest opprørende og umenneskelige måte (hadde) mishandlet sine landsmenn for å få presset frem opplysninger fienden hadde bruk for*". Han ga sin tilslutning til de skjerpende omstendigheter som både flertallet og mindretallet i lagmannsretten hadde vært enige om. Og i likhet med lagmannsrettens mindretall, fant han ingen formildende omstendigheter. Fougner konkluderte med at "*vi her står overfor et tilfelle hvor domstolene har plikt til å anvende lovens høyeste straff*". Alle Fougners kolleger var enige. Dødsdommen i Høyesterett var enstemmig.

Kilde i Riksarkivet

Landssvikarkivet, Kristiansand politikammer: anr. 390/45 – Ole Wehus

Litteratur

Jaklin, Asbjørn: *De dødsdømte. 25 menn. 25 henrettelser. Ett oppgjør*, Oslo 2011

Sandmo, Erling: *Siste ord. Høyesterett i norsk historie 1905–1965*, bd. 2, Oslo, 2006

Tveiten, Toralf (red.): *Stemmer fra Arkivet*, Kristiansand 2001

Veum, Eirik: *Nådeløse nordmenn. Statspolitiet 1940–1945*, Oslo 2012

Vaale, Lars-Erik: *Dommen til døden. Dødsstraffen i Norge*, Oslo 2004

Tannlege-saka frå 1966

– ein ny æra for Høgsterett som aktiv og synleg statsmakt?

Rettssal i Den europeiske menneskeretts-domstolen i Strasbourg. Foto Adrian Grycuk, Wikimedia. commons.

Av historiske grunnar har Høgsterett operert som ei statsmakt ikkje bare i namnet, men i gagnet alt sidan det vart sett rett fyrste gong 30. juni 1815. Likevel har Høgsterett sin posisjon som statsmakt ikkje vore like sterk til alle tider sidan 1815. Tannlege-saka kan markere byrjinga på ein ny æra for Høgsterett som aktiv og synleg statsmakt.

AV JØRN ØYREHAGEN SUNDE,
PROFESSOR I RETTSHISTORIE
VED DET JURIDISKE FAKULTET,
UNIVERSITETET I BERGEN

Særleg i perioden 1815 til 1918 var Høgsterett ei aktiv og synleg statsmakt gjennom å vera ei drivande kraft i rettsutviklinga i Noreg, som ikkje kvidde seg for å utfordra Stortinget sin vilje. Ofte skjedde dette med tilvising til at dei folkevalde hadde gjeve lover som var i strid med Grunnlova. Men etter innføringa av parlamentarismen i 1884, arbeidde Venstre hardt for å underordna Høgsterett Stortinget, slik konge- og regjeringsmakta hadde vorte det. Dette var heilt nødvendig for å hindra at Høgsterett trenerte politiske reformer av det norske samfunnet.

Internasjonalisering

Eit avgjerande vendepunkt var den store konsesjonssaka i 1918, som gjaldt om heimfallsretten for vasskraftkonsesjonar var i strid med Grunnlova. Det vart då klart at Høgsterett ville halda fram med å bidra til rettsutviklinga, men bøya seg for stortingsfleirtalet. Dermed vart Høgsterett ei mindre aktiv synleg statsmakt. Men dette har endra seg igjen, og Høgsterett i dag agerer meir lik seg sjølv i perioden før 1918. Det kan vera naturleg å operera med Kløfta-dommen frå 1976 som eit vasskilje i denne samanhengen, sidan Høgsterett i den avgjerda igjen sette ei ny ekspropriasjonslov til sides fordi ho var i strid med Grunnlova. Men det som har gjort at Kløfta-saka fekk så store konsekvensar i ettertid, var internasjonaliseringa av retten. For av alle paragrafane i Grunnlova har det til no stort sett bare vore § 97 om lover si tilbakeverkande kraft, og § 105 om erstatning ved ekspropriasjon, som Høgsterett har nytta ved prøving av lover.

Dei europeiske menneskerettane og EØS/EU-retten har fått ein reell posisjon over norsk lov. Dermed har Høgsterett fått eit vidt spekter av reglar og prinsipp å evaluera Stortinget si lovgjeving opp mot. Med eit slikt perspektiv, vert tannlegesaka frå 1966 skilsetjande. Den er ikkje særleg kjent i dag, men fortener merksemd fordi den peikar fram mot det som har vorte situasjonen, særleg etter Bøhler-saka frå 2000, der heile det norske tilleggsskatt-systemet vart målt opp mot dei europeiske menneskerettane. I Bøhler-saka utfordra Høgsterett fleirtalet i Stortinget med utgangspunkt i internasjonal rett. På den bakgrunnen kan ein spørja om tannlegesaka frå 1966 må reknast som byrjinga på ein ny ære for Høgsterett som aktiv og synleg statsmakt.

Høgsterett avviser menneskerettane

Bakgrunnen for tannlegesaka frå 1966 var ei mellombels lov av 1956 om tannlegar si sivile tenesteplikt. Lova innebar at nyutdanna tannlegar hadde plikt til å virke i ei stilling dei vart gjeven i to år for å betra tannhelsa i utkantstrok. I 1961 hevda tannlege Iversen at den mellombels lova av 1956 streid både mot Grunnlova og artikkel 4 om tvangsarbeid i Den europeiske menneskerettskonvensjonen. Men Høgsterett avviste heile menneskerettsproblematikken. Retten meinte at forbodet mot å pålegge nokon å utføre "*tvangsarbeid eller påtvunget arbeid*", ikkje kan tolkast så omfattande at den rammer pålegget om denne type offentleg tenesteplikt.

Deretter vart dette sagt å vera "åpenbart". Så enkelt var det nok likevel ikkje, for i både Odels- og Lagtinget vart det hevda at ordninga med sivil tenesteplikt for tannlegar streid mot nettopp artikkel 4 i *Den europeiske menneskerettskonvensjonen*. Og begge stadar diskuterte ein utsiktene til at Høgsterett ville prøva innhaldet i lova. Det var

Marmorplate med menneskerettsfråsegna frå 1948 og menneskeretts-konvensjonen av 1950 heng godt synleg i Høgsteretts Hus. Foto Helen F. Nicholson, Riksarkivet.

altså ikkje "åpenbart" for alle stortingsrepresentantar i 1956 at ordninga med sivil tenesteplikt for tannlegar ikkje var i strid med tvangsarbeidsforbodet i menneskerettskonvensjonen.

Etter tap i Høgsterett, vart tannlege Iversen si sak tatt inn for Menneskerettskommisjonen, det organet som avgjorde om saker skulle handsamast av Menneskerettsdomstolen. Spørsmålet om tvangsarbeid var ikkje meir "åpenbart" enn at Kommisjonen avviste saka med seks mot fire stemmer. Internasjonalt vart avvisinga kritisert.

Norsk rett til sides?

Kritikken etter Iversensaka kan ha vore ei av årsakene til at Høgsterett sin argumentasjon var ein heilt annan då domstolen handsama ei ny sak om sivil tenesteplikt for tannlegar i 1966. Denne gongen var mykje av dommen faktisk via artikkel 4 i Den europeiske menneskerettskonvensjonen. Her vert ordlyden ikkje avvist ut frå det ein kan gissa på var vage fordommar om at tvangsarbeid refererte seg til nazi-regimet og Gulag-leirar i Sovjet, men halden opp mot både artikkelen og Dei europeiske menneskerettane sitt system, mot andre folkerettskjelder, og mot faktum.

Men viktigast av alt – tilhøvet til Den europeiske menneskerettskonvensjonen vart handsama før andre rettskjelder, til og med Grunnlova.

Dommen vart ført i pennen av høgsterettsdommar Axel Heiberg. Men det var høgsterettsjustitiarius Terje Wold som var retten sin formann, og som i eigenskap av det påverka votumet gjennom sin innleiande gjennomgang av saka.

Dette er viktig, for høgsterettsjustitiarius var på dette tidspunktet òg den norske dommaren i Den europeiske menneskerettsdomstolen i Strasbourg. Wold hadde rett nok bare vore med å avgjera ei sak, den såkalla *Becker v. Belgia* i 1961 og 1962. Likevel er det grunn til å tru at den metoden Wold hadde lært i Menneskerettsdomstolen var den same som han nytta då han leia rådslaginga i Høgsterett i Tannlege-saka i 1966. Enno viktigare er det grunn til å tru at Wold tok med seg synet på relasjonen mellom Dei europeiske menneskerettane og nasjonal rett frå Strasbourg til Høgsterett. For i 1963 skreiv han i ein artikkel: "*…med den sterke forankring frihetsprinsippene har i vår forfatning, og med det strenge krav til legalitet som er gjennomført i vår forvaltning, må det være helt ubetenkelig å bygge på at norsk lovgivning er i samsvar med menneskerettskonvensjonen.*"

Parti frå Høgsteretts Annen avdeling, Høgsteretts Hus. Foto Helen F. Nicholson, Riksarkivet.

Wold hevda altså her at ein alltid må rekna at norsk rett stemmer overeins med Dei europeiske menneskerettane. Seinare høgsterettsjustitiarius, Carsten Smith, hevda alt i 1966 at Wold var ein talsmann for at Dei europeiske menneskerettane hadde forrang for nasjonal rett. Smith var sjølv justitiarius, men ikkje ein del av dommarpanelet, då Bøhler-saka vart handsama av Høgsterett i 2000.

1966 eit merkepunkt

1966 er altså eit merkepunkt når det gjeld rettsleg internasjonalisering og Høgsterett, sidan retten i tannlegesaka for fyrste gong nytta Dei europeiske menneskerettane på same viset som dei vart nytta av Den europeiske menneskerettsdomstolen i Strasbourg. Dette var i realiteten eit varsel om at Dei europeiske menneskerettane ein gong i framtida ville koma til å verta brukt til å setja norsk rett til sides. Det skjedde fyrste gong av Den europeiske menneskerettsdomstolen i Botten-saka i 1996, som gjaldt om tiltalte måtte få høve til å vera med i si eiga straffesak, og altså av Høgsterett sjølv i Bøhler-saka i 2000. Det er dette som gjer at ein må spørja om Tannlege-saka frå 1966 er byrjinga på ein ny ære for Høgsterett som aktiv og synleg statsmakt.

Kjelder og litteratur

Forhandlinger i Odelstinget nr. 48, 07.06 1956, og Forhandlinger i Lagtinget nr. 17, 12.06 1956

Becker v. Belgia, avgjerd av *Den europeiske menneskerettsdomstolen av 27.03.1962*

I v. Noreg, avgjerd av *Den europeiske menneskerettskommisjonen av 17.12.1963*

Botten v. Noreg, avgjerd av *Den europeiske menneskerettsdomstolen av 19.02.1996*

Rettstidende 1918, 1962, 1966, 1976 og 2000

Castberg, Frede: *Den europeiske konvensjon om mennskerettighetene*, Oslo/Bergen/Tromsø, 1971

Smith, Carsten: "Folkerettens stilling ved norske domstoler", *Tidsskrift for Rettsvitenskap*,1964

Wold, Terje "Den européiske menneskerettskonvensjonen og Norge", *Legal Essays – a Tribute to Frede Castberg on the Occasion of his 70th Birthday 4 July 1963*, Oslo, 1963

Høyesteretts arkiv

– en kilde til rettsforvaltningshistorie i 200 år

Arkivmaterialet etter Høyesteretts 200-årige virksomhet utgjør et stort antall hyllemeter i Riksarkivets magasiner. For den som har interesse for rettshistorie, er det et omfattende, men spennende arkiv å sette seg inn i. Det gir innblikk i hvordan dommerne arbeidet, Høyesteretts behandling av saker og forvaltningspraksis. Likevel er det ikke i Høyesteretts arkiv vi finner eldre tiders skjellsettende dommer, det må man til andre arkiv for å finne.

AV HELENA INGEGERD ERIKSSON, RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Lange protokollrekker kjennetegner den eldste delen av Høyesteretts arkiv, hele 19 ulike protokollserier ble ført fra 1815. Trolig ble det slik fordi det ble besluttet at forhandlinger i Høyesterett skulle foregå muntlig. Denne måten å føre forhandlinger på resulterte i utstrakt protokollføring. Både for å holde rede på saksflyten og merke seg hva som ble sagt og bestemt, måtte man nedtegne saksgangen. Det er også flere sakarkivserier i Høyesteretts arkiv. De lengste av disse strekker seg over hundre år, og noen er avlevert frem til 1985. Her finnes saksomslag og saksutdrag, korrespondanse vedrørende sakene, ankeerklæringer, tilsvar og prosedyreskriv. Riktignok må vi til lavere rettsinstanser eller til de lokale politikamrene for å finne selve høyesterettsdommene, men de forberedende arbeidene med tilhørende dokumentasjon befinner seg i arkivet etter Høyesterett. Det er også verdt å merke seg at fra 1836 finner vi de fleste høyesterettsdommene publisert i Norsk Rettstidende.

Smakebiter fra arkivet

Siden Høyesteretts arkiv ikke inneholder den avsluttende utskriften av dommen og saksdokumentene, så er det isteden den interne saksgangen, drøftingene og uenighetene som vekker interesse ved arkivet. Ett eksempel som med våre øyne utgjør et upraktisk og umoderne trekk ved saksgangen dokumenteres ved *sirkulasjonsprotokollene*. Disse inneholder oversikter over hvordan rettsdokumenter ble sendt med bud til dommernes ulike adresser i Oslo for gjennomsyn. Det viser at det ble oppfattet som viktig med rask informasjon, selv om det i dag er innlysende at dette må ha forsinket saksgangen betraktelig. Den muntlige forhandlingsformen har også resultert i spesielt interessant kildemateriale. I den sammenheng kan de tidligere hemmelige *voteringsprotokollene* nevnes. De er særlig interessante for å se hvilke ulike argumenter dommerne la til grunn ved votering i sakene. Protokollene ble ført av to skrivere under de lukkede forhandlingene, slik at det i dag finnes to eksemplarer som dekker de samme sakene. Det ble ikke diktert hva som skulle føres i protokollene, så det var rom for hva den enkelte skriver mente var viktig å få med. Oversiktene over den dokumentasjon som ble lagt frem i rettsbehandlingen og de viktigste poengene fra bevisførselen har derimot ikke vært hemmelige. Om dette kan man finne informasjon flere steder i arkivet.

Detalj i glassvindu, Høyesteretts Hus. Foto Helen F. Nicholson, Riksarkivet.

Høyesteretts voteringsprotokoller 1870–1871. Original i Riksarkivet (S-1002 Høyesterett Eb bind 117 og 118). Foto Brita Nyquist, Riksarkivet.

De fleste henvendelser til Riksarkivet vedrørende høyesterettsmateriale dreier seg i stor grad om forespørsler vedrørende selve dommene. Henvendelsene resulterer derfor ofte i at brukerne blir henvist til arkivmateriale fra lavere rettsinstanser, og disse arkivene befinner seg i statsarkivene. Andre som bruker materialet er jurister. De ønsker ofte å se på arbeidsdokumentene som ligger til grunn for dommen.

Forskningsbehov?

Etter to hundre år kan det være på sin plass å spørre om arkivet endrer karakter over tid, og om Høyesteretts forvaltningspraksis setter sitt preg på arkivet? De muntlige forhandlingene kjennetegner arbeidet og flere av de lengste seriene inneholder nokså likartet materiale, med tanke på at det er blitt dannet i et langt tidsspenn. Noen av seriene øker i omfang når vi nærmer oss vår tid, slik som serien *Utdrag av saker behandlet av Høyesterett*. Andre serier er mer statiske, som for eksempel seriene med møte- og kopibøker. Likevel er det klart at det har skjedd endringer i materialet, men vi mangler komparative undersøkelser på arkivet over tid og gode beskrivelser av den nyere delen av arkivet. Dette blir en viktig oppgave å få på plass før Høyesterett skal avlevere sitt elektroniske arkivmateriale til Riksarkivet.

Kilder i Riksarkivet
Høyesteretts arkiv, RA/S-1002

Litteratur

Kolsrud, Ole: Høyesterett 1815–, *Håndbok for Riksarkivet*, 1992

Langeland, Nils Rune: *Siste ord. Høgsterett i norsk historie 1815–1905*, bd. 1, Oslo, 2005

Låg, Torbjørn: Høgsteretts arkiv: Saksutdrag og mange protokollrekkjer, *Arkivmagasinet*, 03/7

For tysk rett

De tyske myndighetene i Norge i okkupasjonstiden opprettet en rekke nye domstoler. Noen fikk stor betydning, og dømte et større antall nordmenn til døden eller tukthus. Andre spilte liten rolle, eller hadde sitt virkeområde begrenset til de tyske styrkene som var her i landet. Bare en liten del av arkivene de skapte, er bevart.

AV LEIF THINGSRUD, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Den 11. juli 1944 sendte feldwebel Carsten Höft ved Feldgendarmeriet i Kristiansand en rapport om syv personer til *SS- und Polizeigericht Nord* i Oslo. Saken gjaldt heleri av tjuvgods fra Wehrmachts forsyningslager i nærheten av Vennesla. En av de rapporterte var fabrikkarbeider Emil Andersen. Han innrømmet å ha byttet til seg to bokser stjålen kjøtthermetikk, mot tre flasker brennevin.

Domstolen som behandlet saken, *SS- und Polizeigericht Nord*, var den viktigste tyske domstolen i det okkuperte Norge. Hovedsetet var i Oslo. Allerede 13. mai 1940 var den i virksomhet. Først hadde den kontor i Stortingsbygningen, senere i Abbedisvingen 15, der den leide et hus av direktør, og senere NS-statsråd, Alf L. Whist. Den siste tiden holdt den til i Kristinelundveien 22. Etter hvert ble domstolen utvidet med filialer kalt *Aussenstelle* eller *Zweiggericht*, først i Vadsø og Kirkenes, senere i Trondheim.

I utgangspunktet skulle domstolen, under navn av *SS- und Polizeigericht IX*, bare behandle saker mot tysk SS- og politipersonale. Men fra september 1941 fikk den en dobbeltrolle, ved også å behandle saker mot nordmenn og sivile tyskere for brudd på forskjellige forordninger, særlig tyverier og skadeverk mot tyske virksomheter. De fleste sakene hørte til i denne katergorien. I slike saker ble domstolen kalt *SS- und Polizeigericht Nord*.

Riksarkivet oppbevarer et kartotek og et domsarkiv fra domstolen. Men de viktigste sakene mangler. Særlig gjelder dette for saker som endte med dødsdom. I de sakene ble dokumentene sendt til Tyskland, og en del ble lenge oppbevart i det tyske Bundesarchivs *Zentralnachweisstelle* i Kornelimünster ved Aachen. Denne institusjonen er nå lagt ned, og materialet overført til Bundesarchiv i Berlin. Dessuten finnes det domspapirer vedrørende mer enn femti nordmenn som ble dømt til døden i krigens første del i *Thüringischer Staatsarchiv* i Gotha. Når det gjelder dokumenter i enkelte saker mot norsk SS-personell, så kan disse finnes i landssvikarkivet. Dessverre er materialet mangelfullt, da betydelige deler av arkivene etter disse domstolene ble brent rett før frigjøringen i 1945.

Tyske myndigheter opprettet også flere andre domstoler i Norge, og i Riksarkivet finnes en del materiale fra flere interne militærdomstoler. Men heller ikke disse arkivene er komplette, de er mer å anse som rester. Etter *Reichskriegsgericht*, som dømte mange norske motstandsmenn til døden de to første okkupasjonsårene, er det derimot ikke bevart noe som helst. Det samme er situasjonen for standrettene som ble brukt under unntakstilstandene i Oslo og omegn i september 1941, i Trondheim og Trøndelag i oktober 1942 og i Oslo våren 1945.

Hvordan gikk det så med Emil Andersen og de andre involverte i helerisaken i Vennesla? I domsarkivet etter *SS- und Polizeigericht Nord/IX* ligger 46 dokumenter pent heftet inn i en mappe med sirlig tysk sütterlinskrift på omslaget. Enkelte fikk noen uker i fengsel, andre fikk bøter, subsidiært fengsel tilsvarende ti kroner dagen. Emil var blant de som slapp lettest fra det. Han betalte en bot på 200 kroner i to rater, og i slutten av november 1944 var saken oppgjort for hans del.

Kilde
Riksarkivet: SS- und Polizeigericht Nord/IX

Litteratur
Lode, Asgeir: *Englandsfarerne*, Oslo 2012
Paulsen, Helge: "Tyske domstoler i Norge" i *Norsk Arkivforum* nr. 3, Oslo 1981

SS- und Polizeigericht Nord
- Oslo -
St.L. II Nr. 474/44 N
Qui
Von Emil Andersen
heute für Geldstrafe
den Betrag von 100.- nKr. (in Worten hundert
norweg. Kronen)
erhalten zu haben, bescheinigt
Oslo, den 15. 11. 1944
Geschäftsstelle des SS- und Polizeigerichts Nord
vereinmahmt:
Rev. Obw. d.Sch.d.R.
Oberscharführer
N.B.! På baksiden av kupongen kan settes hva beløpet gjelder.
KUPONG
Bl. 130.

Emil Andersen betalte siste del av boten 10. oktober. Og der slutter hans sak i *SS- und Polizeigericht Nord*. Original i Riksarkivet (SS- und Polizeigericht Nord/IX: Domsakt 474/44).

Gapestokken som kvinne-sanksjon på 1600-tallet

I 1692 ble Anne Bottelsdatter innstevnet av fogden i Sunnhordland. Hun var tiltalt for leiermål med soldaten Hans Anders Nordbusta. Han hadde lovet henne ekteskap, men ombestemte seg. Nå måtte Anne møte alene på tinget og svare for sin straffbare handling. Sorenskriveren dømte henne i henhold til loven til leiermålsbot på seks riksdaler. Hadde hun ikke penger til å betale denne boten, måtte hun i gapestokken. Samme år gikk det fram av fogdens regnskaper at Anne ikke hadde klart å skrape sammen til boten. Hun hadde lidd sin straff i gapestokken.

AV CATHRINE THINN

Denne saken var langt fra enestående. Leiermål var en av de vanligste forbrytelsene på 1600- og 1700-tallet. Både menn og kvinner møtte på bygdetingene tiltalt for å ha fått barn utenfor ekteskap. Straffen innbebar både en geistlig og en verdslig reaksjon. I tillegg til offentlig skriftemål i kirken, ble man primært straffet med høye bøter som få hadde økonomisk evne til å betale. Alternativet var en subsidiærstraff den dømte skulle kjenne smertefullt på kroppen. Dette kunne innebære alt fra fengsel på brød og vann, pisking, straffarbeid eller straff med gapestokk.

Offentlig skamstraff

Straff med gapestokk var en skamstraff som skulle sones offentlig, på torget eller på kirkebakken, til skrekk og advarsel for andre. Dette gjorde gapestokken høyst effektiv som ydmykende straff. Den dansk-norske gapestokken bestod av et halsjern festet til en påle. Halsjernet ble festet rundt halsen til den dømte, som fikk stå til spott og spe noen timer før og etter preken. Enkelte steder var det skikk å helle noen bøtter vann over den dømte før frigivelsen. I motsetning til kakstryking, offentlig pisking, innebar straff med gapestokk ikke tap av ære. Årsaken til dette kan ligge i at piskingen ble utført av en bøddel, altså en æreløs person. Dette var ikke tilfellet med gapestokken, hvor det var bygdelensmennene som satte den dømte i halsjernet. Dersom gapestokken ble komplementert med en annen straff, som forvisning, kunne imidlertid den straffedømte miste æren.

Anne Bottelsdatter ble dømt til å "*lide paa kroppen udi Halsjern*" i 1692. Original i Riksarkivet (Rentekammeret inntil 1814, Reviderte regnskaper, Fogderegnskap – RA/EA-4092/R48/2973). Foto Margit Løyland, Riksarkivet.

Gapestokk, Valdres Museum, Fagernes. Foto John Erling Blad, Wikimedia.commons

Straff med gapestokk hadde ikke formelt hjemmelsgrunnlag i leiermålssaker før en forordning i 1724 om endring av subsidiærstraff. Den ble likevel tatt i bruk flere tiår før for å straffe leiermålsdømte, og var en del av domsavsigelser på tinget langt tilbake på 1600-tallet. Da rammet den først og fremst kvinner.

En kvinnesanksjon

Mine studier av kilder fra fogderier på Vestlandet viser store kjønnsforskjeller når det gjelder straff med gapestokk. Ved hjelp av transkriberte tingbøker på Digitalarkivet og fogderegnskaper tilgjengelige både på Riksarkivet og Digitalarkivet, kunne jeg avdekke mønstre i bruken av gapestokk i perioden 1650–1750. Særlig på 1600-tallet rammet denne straffen hovedsakelig kvinner–som regel ugifte mødre i leiermålssaker. I Sunnmøre fogderi i årene 1680–1701 ble totalt 43 personer straffet med gapestokken – kun fire var menn. Dette var utelukkende i leiermålssaker. Samme tendens kunne også avdekkes i fogderiene i Hordaland.

Flere årsaker kan forklare hvorfor det nettopp var kvinnene som ble hardest rammet av gapestokken: Kvinner hadde færre økonomiske midler enn menn, og var dermed dårligere stilt til å betale leiermålsbøter der dette var primærstraff. På tinget gikk det ved flere tilfeller fram av tingsvitner at de ugifte mødrene var svært fattige og gikk omkring i bygden og betlet. Allmuen ga i enkelte tilfeller mer fyldige beskrivelser av tilstanden til de tiltalte mødrene, som i en sak fra 1704: "*Almuen ofver alt her paa Tinget forklarede at hun ej det aller Ringeste till bøders betalling er Eiende, og ej hafver meere end de gamble Kleder hun staar udj.*"

Den økonomiske stillingen de var i kan forklare hvorfor kvinner var mer utsatt for subsidiærstraff på kroppen etter loven. Hva dette innebar i praksis varierte og ser ut til å ha vært et tolkningsspørsmål for den enkelte sorenskriver og fogd. I flere domsavsigelser går det fram at den tiltalte skal *straffes på kroppen*, uten videre presisering av hva dette faktisk innebar. Først i fogdens regnskaper, sikt- og sakfallslistene, kan man lese hvorvidt straffen ble realisert samt hvilken type kroppsstraff som ble iverksatt.

Når en ugift mor først var så ille ute at hun ble dømt, hadde gapestokken, på tross av ydmykelsen den innebar, en klar fordel: Sammenlignet med andre former for kroppsstraff, som for eksempel

fengsel på vann og brød, var den unnagjort på få timer slik at den nybakte moren raskt kunne vende tilbake til sitt barn. Barnets ve og vel ble trolig tatt i betraktning når morens straff skulle avgjøres på tinget. Det var også en fordel for lokalbefolkningen som slapp eventuelle byrder med å underholde barnet mens moren sonet sin straff.

Ifølge historiker Lisabet Risa, ble ikke gapestokken tatt i bruk i Stavanger amt før på 1730-tallet. Da møtte den stor motstand fra bygdelensmennene, som nektet å straffe leiermålsdømte på denne måten – det var en altfor hard straff. Hun peker på straffedømte som gjorde alt de kunne for å unngå den skamfulle straffen i gapestokken, og som ved hjelp av andre fikk samlet sammen nok penger til å dekke den primære bøtesummen. Det var likevel ikke alle som kunne belage seg på slik støtte fra medmenneskene rundt, spesielt ikke et "løsaktig qvindfolck" som gikk rundt på gårdene og betlet for seg og sitt barn.

Mennene slapp unna?

I fogderiene på Vestlandet var det mange menn som slapp unna straff i gapestokken på 1600-tallet – de fleste fordi de aldri møtte på tinget. De var i flere tilfeller soldater og slapp med det straff for leiermål etter et kongelig benådningsbrev i 1671 som fritok soldater både for leiermålsstraff og det offentlig skriftemålet. I 1696 ble dette strammet inn, da kun soldatenes første gangs leiermål ble fritatt for straff. Noen rømte amtet før fogden fikk stevnet dem inn for tinget, andre døde før de kom så langt. De mennene som møtte på tinget tiltalt for leiermål ble i få tilfeller dømt til straff med gapestokk. Men det betyr ikke at de ikke ble straffet på kroppen. I flere saker der mann og kvinne var tiltalt for leiermål, ble straffeutmålingen ulik. Kvinnen ble dømt til gapestokken, mannen til straffarbeid. Sistnevnte ble regnet som en fysisk langt verre straff. Det var likevel kvinnen som måtte bære videre på skammen, og stå til skrekk og advarsel for likesinnede på kirkebakken.

Det er ingen tvil om at gapestokken hovedsakelig ble brukt som straff mot kvinner i fogderiene på Vestlandet på 1600-tallet. Dette bildet endret seg etter forordningen av 1724. Da ble flere menn, på lik linje med kvinner, dømt til gapestokken. Selv om kjønnsforskjellen jevnet seg ut, var det likevel et flertall av kvinner som måtte sone sin straff i gapestokken. Hvordan det forholdt seg i resten av landet gjenstår å forske på.

Litteratur

Thinn, Cathrine: *Gapestokken som sanksjonsmiddel – En rettshistorisk studie om bruk av gapestokk i Hordaland i perioden 1650–1750*, Universitetet i Oslo 2013

Risa, Lisabet: *Geistlege og verdslege sanksjonar mot ugifte mødre – Ei gransking av lov og rettspraksis i sedelegheitsakar, bygd på rettsmateriale frå Stavanger amt 1721–1741*, Oslo 1974

Marte Marie 'Spraderen'

– fra Hønefoss til Akerselva

Marte Marie Syversen fra Hønefoss flyttet i 1860-årene til Vaterland i Kristiania, og valgte en levevei som i alle tider er blitt sett ned på. Likevel har hun etterlatt omfattende spor i arkivene.

AV TOM LARSEN,
SEKRETÆR I RINGERIKE
SLEKTSHISTORIELAG

Marte Marie Syversdatter ble fotografert til Kristiania politikammers fortegnelse over prostituerte. Original i Norsk Rettsmuseum, Trondheim. Håndkolorert av forfatteren.

Marte Marie ble født 28. september 1845, som datter av Syver Halvorsen og Tolline Gulbrandsdatter. De bodde da som innerster på plassen Søndre Hønefoss i Norderhov. I folketellingen 1865 finner vi foreldrene og tre døtre i Hønefoss, mens Marte Marie hadde flyttet til Vaterland i Kristiania. Der bodde hun i Rødfyldgaten 5, like ved Akerselva. Tellingsskjemaet levner ingen tvil om hvordan hun tjente til livets opphold: "*Marie Syvers., logerende sypige, ugift, 20 aar, Fødested Hønefos, Skjøge*".

Hovedstaden hadde på denne tiden et stort antall kvinner som solgte kroppen sin. Ved sedelighetsavdelingen på byens politikammer ble det ført *Fortegnelse over prostituerte*, og her finner vi Marte Marie første gang innført 20. juni 1866. Vi kan følge henne via notater om slagsmål og mistanke om kriminelle handlinger. Hun ble kalt Spraderen eller Spraleren, av og til Syver Sprader. Å sprade eller sprale betyr å gå og vise seg fram. Med god inntektstilgang kunne hun da også kjøpe seg dyre og fasjonable klær, som hun kunne sprade rundt i byen med. Det var nok litt av en overgang fra fattigstrøkene i Hønefoss.

I visitasjonsprotokollene er hun notert for første gang 18. juli, og siden hver tredje eller fjerde dag.

Det er også notert de dagene hun ikke møtte. På "BS", det vil si byens sykehus, var hun to–tre ganger i året, så det er tydelig at myndighetene hadde streng kontroll på offentlige fruentimmer. I de samme protokollene nevnes også stedene hun oppholdt seg: i 1866 bordellet *Napoleons Slot* i Vika, i 1870 Rebslagergangen 11 på Vaterland, og i mars 1872 i Mangelsgården.

I arkivet etter Oslo Helseråd finner vi politilege Boecks beskrivelse av prostitusjonsvesenet i Christiania. Boeck forteller at pikene som livnærte seg utelukkende ved "utugt" ble ført inn i registeret over offentlige fruentimmer og henvist til å bo i bestemte gårder. Disse gårdene lå i Pipervika og på Vaterland. Til bordellene var det knyttet skjenkebevilling.

Simpelt tyveri til Høyesterett

De bevarte domsaktene om Marte Marie er på over 270 sider. I tillegg kommer innførsler i forskjellige protokoller. Man kunne skrive en hel bok om henne, kanskje en *Albertine 2*, men vi får nøye oss med å se på straffesakene som ble reist mot henne.

Marte Marie ble 12. september 1865 dømt av underretten i Christiania til ti dagers vann og brød for et simpelt tyveri. Saken ble anket til Christiania stiftsoverrett, som 2. oktober opprettholdt dommen, og så videre til Høyesterett. Vi kan i ettertid undre oss over at så mange bagateller i disse årene endte opp i Høyesterett. For Marte Marie hjalp det heller ikke stort, Høyesterett stadfestet de tidligere dommene. I tillegg måtte hun betale salær til aktor, høyesterettsadvokat Rolfsen, med hele åtte spesidaler.

Høsten 1867 hadde Marte Marie på nytt tatt seg til rette på annen manns eiendom. Hun hadde forsøkt seg med lommetyveri av en "Tegnebog", det vil si lommebok, men ble oppdaget. Hun og eieren dro i hver sin ende, og boken revnet, "… *saa at tyven beholdt et stykke, hvori der laa to tidalersedler, …*". Saken havnet også denne gangen i Høyesterett, idet det var oppstått uenighet om tyveriet var grovt eller simpelt. Høyesterett anså tyveriet som grovt, og dommen ble "*Strafarbeide i 2 Aar samt udrede Omkostninger overensstemmende med Byrettens Dom og i salær til Actor 8 Spd.*".

"… rev hans Uhr af hans vestlomme …"

I 1872 ble Marte Marie dømt for forbrytelse mot kriminallovens kapittel 18, § 26 til ti dager på vann og brød. Lovteksten lød: "*Kvindfolk, som holder sit Legeme tilfals til Utugt, eller sig i Horehus opholder til Utugt at bedrive, straffes med Fængsel, og om hun paany befindes i samme Forbrydelse, med Strafarbeide i femte Grad.*"

I september 1874 ble Marte Marie igjen dømt i byretten for tyveri. Hun fikk nå to års straffarbeid på tukthuset, og da hun tre år senere ble dømt for tredje gang, fikk hun tre år og seks måneder samme sted. I den siste saken var 42 år gamle Isak Svendsen offeret. Rettsboka gjengir forklaringen hans med at han "… *den 28de juli, omtrent kl. 10 på kvelden i noe beskjenket tilstand var i bordellet i Mellemgaden No 4 og drakk øl sammen med de daværende piker. Da han skulle gå savnet han sin portmonnet som var sort med messinglås og hadde ligget i hans høyre bukselomme. …*"

Nye straffesaker fulgte i 1884 og 1887, og rettsbøkene gjør detaljert rede for hendelsesforløpet ved opplesing av rapporten etter politiforhørene. I den første saken leser vi om en mann som "*… havde nævnte aften legemlig omgang med omhandlede pige og havde derfor paa forhaand betalt hende nogle penge, hvorom de var bleven forligte.*" Rett før han skulle gå, mens han fortsatt lå i sengen, skjedde det at "*… Marie Syversen, der laa ved siden af ham i sengen, rev hans uhr ud af hans vestlomme og derefter sprang op af sengen, …*" Han måtte vedgå at han "*… var ved anledningen temmelig beskjænket,*" og at "*Ogsaa Marie Syversen var […] temmelig beruset. …*"

Marte Marie nektet skyld og hevdet at hun tok uret som pant for de åtte kronene som mannen skulle betale for å ligge med henne. Dermed sto påstand mot påstand, og hun ble frikjent. Det skulle derimot ikke skje da hun i oktober 1887 kom for byretten enda en gang. Hun hadde stjålet et sort kjoleskjørt fra værelset til "pigen" Lovise Olsen i Mellemgaten 1. Ettersom hun hadde tre tidligere tyveridommer, ble hun satt på "stigende straff", det vil si at hun måtte sitte inne lenger enn den alminnelige straferammen. To år og elleve måneder sonet hun på tukthuset, fra oktober 1887 til september 1890.

Justiciarius
KONGERIGET NORGES
Høiesteret

Marte Marie var også innblandet i saker som ble anket til Høyesterett. Domsutskrift fra Høyesterett 25. januar 1868 i Riksarkivet (Landsfengselet for kvinner RA/S-3164/G/Ga/L0011, domsakt 6507).

Endte i Akerselva

De prostituerte i Christiania levde et hardt liv, og Marte Marie var i dette miljøet i mer enn tjue år. Det satte selvsagt klare spor, både fysisk og mentalt. Alkoholmisbruket var høyt blant dem som levde på siden av loven, noe vi ser klare spor av i rettsreferatene der Marte Marie sto tiltalt.

Christiania tukthus hadde egen menighet, og presten førte sjeleregister over fangene der han beskrev deres egenskaper, ofte i en fordømmende form. Hans inntrykk av Marte Marie var imidlertid ikke det verste: "*Læseferdighed ved Indtrædelsen: læser nogenlunde, lidet oplyst. Ved Udtrædelsen: kan Katekismen nogenlunde, lidet oplyst. Nogenlunde flittig og opmærksom.*"

Den siste kilden som omhandler Marte Marie er kirkeboka for Jakobs menighet. I lista over døde står det at hun ble funnet druknet i Akerselva under Schweigaards bru morgenen 9. oktober 1891. Kirkeboka opplyser i merknadsrubrikken at hun et par dager tidligere var kommet ut fra distriktsfengselet.

Kilder

Statsarkivet i Oslo:

Kristiania tukthus: domsakter nr.5386 og 6507, fangeprotokoller rekke IV, nr 4. (1872–1880), legens sykejournal nr. 2 og 3 (1872–1880)

Landsfengslet for kvinner: fangeprotokoll I-1 (1888–1900)

Kristiania Byrett: domsprotokoller 1874, 1884 og 1887

Kristiania stiftsoverrett, 1.avd.: domsprotokoll, rekke V. nr.21. (1865–1866)

Kristiania politikammer: Sedelighetsavdelingen, Fortegnelser over prostituerte, Visitasjonsprotokoll for prostituerte I-5 og II-6

Riksarkivet:

Høyesterett: Protokoll for foregående retters dommer nr 53

Norsk Retstidende 1866, 1868

Oslo byarkiv:

Kristiania/Oslo helseråds arkiv: "Den tolererede prostitusjon", www.byarkivet.oslo.kommune.no

Prostituerte kvinner ble henvist til å bo i bestemte bygårder, bl.a. her i Pipervika. Fotografert mellom 1870 og 1890 av Johannes Holmsen. Foto hos Riksantikvaren, hentet fra wikimedia. commons.

‘…alle som een og een som alle’

Arbeideroppløpet på Kongsberg 1795

Seks år etter utbruddet av den franske revolusjon var det uår i Europa. Dyrtid og hungersnød rammet store deler av kontinentet. Sommeren 1795 kom det til kornopptøyer i Christiania og Skien, og 5. september gikk om lag 400 bergarbeidere på Kongsberg til aksjon for å kreve høyere lønn.

AV GINA JOHANSEN,
LEKTOR, POLARSIRKELEN
VIDEREGÅENDE SKOLE

Amtshuset på Kongsberg ca. 1811. Original i Riksarkivet. Foto Margit Løyland, Riksarkivet. Utsnitt.

Kongsberg 1808. Tegnet av I. Aschehoug. Riksarkivets kart- og tegningsamling (RA/EA-5930/T/T063/T063a/0011, RK 10).

Lørdag 25. juli 1795 samlet det seg en stor mengde bergarbeidere utenfor amtshuset i Kongsberg. Overbergamtet holdt sine sedvanlige lørdagssesjoner der. Den støyende folkemengden ville inn for å legge frem sine klager, men ble bestemt avvist. Overbergamtet fryktet at denne fremgangsmåten ville føre til et “*utilladelig og strafværdigt opløb der kunde have særdeles onde følger*”. Sølvverkets embetsmenn bestemte derfor at fire arbeidere skulle levere inn en skriftlig klage på vegne av alle. Med hjelp fra Overbergamtets supplikkskriver kom den skriftlige klagen i stand. I kommisjonsrapporter og private personarkiv får vi vite mer om hendelsen. Kommisjonsavhørene gir et tydelig og fargerikt bilde av hva som skjedde i bergstaden denne skjebnesvangre lørdagen i september 1795.

Oppløpet bryter ut

Da det hadde gått seks uker uten at arbeiderne hadde fått noe svar, bredte misnøyen seg blant bergstadens mange arbeidere. Representanter for arbeiderne ba embetsmennene om tilbakemelding på klagen, men fikk bare høre at de skulle gå ut og berolige allmuen med at de skulle få svar med det første. Da beskjeden ble overbrakt folkemengden utenfor, brøt det ut et forferdelig leven. Flere i forsamlingen begynte å rope: “*Vi vil gaae alle og faae Svar endnu i Dag*”.

Et par medlemmer av Overbergamtet gikk da ut for å berolige folkemengden, men allmuen ville ikke forlate stedet før de fikk en endelig resolusjon der *“Berg-Arbejderne skulle nyde Tillæg med viidere”*. Straks Sølvverkets embetsmenn var inne i sesjonssalen igjen, så de bergfolk som viftet mot kirketårnet med tørklær og luer. Ikke lenge etter kunne man høre stormklokkene ringe. Sølvverkets betjenter ble straks beordret ut for å få tak i de ansvarlige og få en slutt på ringingen. Den første betjenten som kom fram til tårndøren, prøvde å spre folkemengden ved å slå rundt seg med hakken. Dette førte til at flere bergfolk angrep han mens de ropte “*Alle som een*”.

Arbeiderne vinner frem

Inne i Overbergamthuset hamret arbeidere på dørene til sesjonssalen. Da justisråd Essendrup åpnet døren, tok arbeideren Ole Andersen Eger et skritt frem, svingte luen i været og sa: “*Vi ere alle som een, og een som alle*”. Essendrup lukket straks døren, men da steg larmen til ukjente høyder og ikke lenge etter brøt folkemengden opp døren. De første som kom inn i sesjonssalen gikk rett til vinduene og fjernet dem, slik at de som stod utenfor kunne krype inn, mens de ropte “*alle som een*”. En kvinne løftet parykken av vaktmesteren, kastet den under sine ben og ropte “*kom nu som en mand, nu vil de slaae*”, mens en annen oppfordret

Dokumenter fra kommisjonsrapportene etter oppløpet på Kongsberg 1795.
Til v.: Underskrifter til medlemer i Overbergamtet Brünnich, Essendrop, Knoph og Henckel.
I midten:Kongebrevet om nedsettelse av kommisjon.
Til h.:Søknad fra Marte Maria Gregers Jørgensen om å få tilbake enkepensjonen.
Riksarkivet (Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling RA/EA-4070/G/Gb/Gba/L0018).

"*Folket at være færm*" og skrek "*vær nu alle som en Mand*". En tredje kvinne stakk hodet inn av vinduet, slo hånden i vinduskarmen og ropte: "*Det er Tiid at Vi vogner*".

Mengden trengte seg inn. Vaktmesteren, som nå var uten parykk og med blottet hode, ble presset fremover. En av arbeiderne gikk frem der sølvverkets ledende embetsmann satt, løftet han opp etter kjolen og trakk han til seg, mens han skrek "*skaf os Ret*". Mange i salen ropte "*tag ham hid*", "*grib han, grib han*". Ifølge en av betjentene ved verket, var det flere arbeidere som sa "*at deres fortjeneste og Løn bliver nu saa indskrænket og fra dem taget, at de omsider af Hunger maae crepere*". Til slutt så ikke justisråd Essendrup noen annen utvei enn å love arbeiderne at lønnen skulle økes.

Rettslig etterspill

Det rettslige etterspillet av oppløpet etterlot seg en mengde dokumenter, deriblant kongelige resolusjoner, klagebrev fra arbeiderne og korrespondanse mellom Overbergamtet – Sølvverkets øverste administrative enhet – og Rentekammeret. Blant kildene finner vi også fire protokoller etter de tre kommisjonene som ble nedsatt i etterkant av oppløpet. To av dem bar preg av å være rene undersøkelseskommisjoner, mens den tredje var mer en domskommisjon. I løpet av rettsprosessen foretok kommissærene avhør av minst 130 personer. Flere av disse ble avhørt opptil tre ganger.

Kommisjonsprotokollene er et resultat av at myndighetene etterforsket oppløpet som hadde funnet sted. Helt til siste slutt forbeholdt sentralmyndighetene i København seg retten til å arrestere hovedmenn bak oppløpet. Ulike aktører kan ha utelatt hendelser som satte dem i et dårlig lys, derfor er det grunn til å sette spørsmålstegn ved kildenes troverdighet. Men troverdigheten blir styrket ved at de tallrike beskrivelsene av hva som skjedde på oppløpsdagen kom fra personer på ulikt nivå og med svært ulike stillinger innenfor Sølvverket.

Brünnichs privatarkiv

Et annet arkiv som også kaster lys over opprøret er privatarkivet til Sølvverkets ledende embetsmann på det aktuelle tidspunktet, Morten Thrane Brünnich. Brünnich, som tidligere var utnevnt til professor i naturhistorie og økonomi, var en ivrig vitenskapsmann som etterlot seg mange dokumenter. I tillegg til å skrive en beretning om oppløpet samlet Brünnich inn en rekke dokumenter som omhandlet saken.

Mest kuriøst er en notis som ble trykket i *Norske Intelligenssedler* et par måneder etter begivenhetene, skrevet av Brünnich selv. Her viser Brünnich til at *Hamborger Correspondent* og *Fyendske Avertissement*, som begge hadde skrevet om opprøret, hadde kommet med "*adskillige Urigtigheder*".

I notisen avkreftet Brünnich at oppløpet hadde vart ved til militæret ankom. Det var heller ikke riktig at han selv hadde måttet rømme fra verket, og at arbeiderne hadde fått høyere lønn som følge av hendelsen. Notisen er interessant, både fordi den viser hvordan utenlandske aviser dekket nyheter om opprør i Norge, og fordi den viser hvordan øvrigheten var nødt til å forholde seg til de stadig mektigere avisene. Dette inntrykket forsterkes også ved at Brünnich i notisen ga en langt mildere versjon av oppløpet, enn han gjorde andre steder. I tillegg brukte Brünnich notisen til å komme med en rekke opplysninger der han søkte å vise hvordan arbeiderne ved verket ble behandlet godt.

Sølvverket legges ned

Oppløpet i 1795 ble begynnelsen på slutten for Sølvverket. Verket gikk med tap, og siden 1770 hadde arbeiderantallet allerede blitt redusert med 1500 mann. Parallelt med innskrenkningene opplevde byen en stadig voksende skare av arbeidsløse og nødlidende mennesker. Sammen med dyrtid og hungersnød, samt nyheter om opptøyer i inn- og utland, var det kanskje ikke så rart at arbeidernes tålmodighet tok slutt. Dessverre hjalp opprøret arbeiderne lite, for i 1805 ble Sølvverket nedlagt med påfølgende massearbeidsløshet som resultat.

Kilder i Riksarkivet

Rentekammeret inntil 1814, Realistisk ordnet avdeling RA/EA-4070/G/Gb/Gba/L0018/0001

PA–0171 Brünnichs samling, 1493–1826. Foliobind 73b

Litteratur

Johansen, Gina: *Det er Tiid at Vi Vogner: Arbeideroppløpet på Kongsberg 1795*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, våren 2013

Ny riksarkivar om samfunnsoppdraget:

Bevare, åpne opp og formidle

– Arkiv er en felleskomponent i samfunnet, sier riksarkivar Inga Bolstad. Hun ønsker at Arkivverket skal ha en høyere offentlig profil enn etaten har i dag.

AV FREDERIK LARSEN LUND, RÅDGIVER, RIKSARKIVET
ALLE FOTO HELEN F. NICHOLSON, RIKSARKIVET

Inga Bolstad begynte som riksarkivar 1. oktober i fjor. Hun skiller seg fra sine forgjengere. Ikke bare er hun første kvinne til å lede Arkivverket, hun er heller ikke utdannet historiker. Bolstad har i stedet lang erfaring fra Skatteetaten, der hun har hatt ulike lederstillinger.

De første månedene i den nye jobben har vært hektiske, og hun har møtt kolleger og arkivfolk i inn- og utland. Bolstad er slått av stoltheten og engasjementet hos sine ansatte, men medgir samtidig at Arkivverket trenger å gå i en tydeligere felles retning. En sentral oppgave for henne som riksarkivar blir nettopp å legge en ny strategi for Arkivverket i årene som kommer.

-De viktigste utfordringene er knyttet til det digitalt skapte materialet. Både det som er skapt og det som vil bli skapt. Og så er det selvfølgelig viktig å tilgjengeliggjøre. Jo mer vi kan tilgjengeliggjøre på en god måte, jo mer levende blir arkivene og folk kan betjene seg selv i større grad.

FOTO: HELEN F. NICHOLSON

Ber om hjelp

Hvordan ser fremtiden ut for Arkivverket?

– Det skjer en rivende utvikling i offentlig sektor, og det er ekstremt viktig at offentlig sektor opplever oss som relevante og at vi ligger i forkant av utviklingen. At ikke vi er en organisasjon oppe i skogen her som ikke betyr noe for dem. Det er lovhjemlet at offentlig sektor skal avlevere arkiver til oss, men kan vi gjøre det på en enklere måte?

Bolstad sier at flere statlige virksomheter gir uttrykk for at avlevering av digitalt materiale til Arkivverket er for tidkrevende og omstendelig slik det foregår i dag. Den nye riksarkivaren har fått en klar bestilling fra arkivskaperne: Vi sliter med å avlevere data – hjelp oss med å gjøre det lettere!

Hvorfor er det viktig?

– Vi kan risikere at viktig informasjon går tapt. Om 10, 15 eller 100 år vil det være noen som trenger informasjon om sine rettigheter. Det er også viktig at arkivskaperne tar sitt ansvar for arkiv. Gjør man ikke en god jobb når arkivene dannes, i daglig forvaltning av en virksomhet, blir det dårlige arkiver i fremtiden. Og gjør man ikke en god jobb i depotene med å sikre at digitalt arkivmateriale er mulig å lese i fremtiden, blir arkivene døde og utilgjengelige.

I det perspektivet formulerer Inga Bolstad et foreløpig samfunnsoppdrag på vegne av institusjonen hun nå leder:

– Hvis jeg skal si det litt enkelt: Vi skal samle, bevare, åpne opp og formidle. Men vi må jobbe med dette i prosessen vi nå går inn i.

I arbeidet overfor forvaltningen er det særlig ett prosjekt riksarkivaren peker på som spennende: eArkiv, en løsning som åpner for løpende overføring av arkivmateriale fra fagsystem til digitalt mellomarkiv, med umiddelbar kvalitetssikring av dataene.

– Resultatene av pilotprosjektene har vært lovende, sier Bolstad.

Arkiv inn i folks bevissthet

Er det tilstrekkelig forståelse i samfunnet for betydningen av arkiver?

– Nei, det er ikke det. Innenfor arkivene er det stor forståelse. Men i samfunnet tror jeg vi har noe å gå på. Vi er veldig små når det gjelder å være synlige i det offentlige rom.

Likevel svarte 93 prosent av de spurte i en undersøkelse i fjor høst at det er ganske viktig eller veldig viktig at vi har et arkivverk som tar vare på offentlige dokumenter.

– Det var overraskende høyt. Den underliggende forståelsen er mye større enn jeg trodde.

Riksarkivaren trekker en parallell til Datatilsynet og deres tydelige stemme knyttet til personvern.

– Alle har en forståelse av at Datatilsynet jobber med personvern. Mange har sagt til meg: Kan ikke vi være en aktør à la dem og skape et positivt fokus på arkiv?

Digitalt førstevalg

Bolstads forrige arbeidsgiver var et lokomotiv innen IT i offentlig forvaltning. Tenk bare på digitaliseringen av selvangivelsen og skatteoppgjøret. Hvilke muligheter ser hun for IT i Arkivverket?

– Digitalisering er en stor utfordring, og det er jeg spent på. Vi har over 250000 hyllemeter papirarkiver i Arkivverket. Det er fryktelig mye, og så har vi digitalisert to prosent. Det er viktig for oss å tilgjengeliggjøre, og da må man bruke IT som verktøy. Er det mulig å tenke nytt her, gjøre det raskere? Er det andre måter vi kan utvikle brukervennlige tjenester?

Går vi mot en arkivinstitusjon der alt i en eller annen form er tilgjengelig elektronisk?

– Vi har mange gamle og spennende arkiver som ikke er digitale, men faktum er at lesesalsbruken går veldig ned. Vi skal være en levende kulturinstitusjon, bruke sosiale medier og digital formidling sammen med stedlige aktiviteter. Jeg vet ikke hva som vil skje med lesesalene. Rigsarkivet i Danmark ligger litt foran oss når det gjelder å jobbe med organisasjonen sin, og de sier at "lesesalen er blivet meget stille". Men samtidig må vi tenke på hvordan vi skal skape møteplasser.

Ett fremtidsgrep kan bli tettere samvirke med Nasjonalbiblioteket, som sammen med Arkivverket så å si utgjør de to hjernehalvdelene i "nasjonens hukommelse". Der har Inga Bolstad hatt møter med en annen nyansatt etatssjef: Aslak Sira Myhre.

–Vi er blitt enige om at ledergruppene skal møtes for å bli kjent. Vi snakker om samarbeid om konkret oppgaveløsning. Det kan godt hende at de kan gjøre jobb for oss og motsatt. Langtidslagring er et viktig og utfordrende felt både for oss og for dem, og der kan vi samarbeide.

Åpen og modig

Et arkiv som skal tas vare på i lang tid, er Landssvikarkivet i Riksarkivet. Fra 1. januar i år er arkivet fritt tilgjengelig for innsyn. Åpningen har bidratt til å gi Arkivverket nettopp den økte synligheten Bolstad ønsker.

Du har også sagt at Arkivverket skal være en modig og åpen etat. Varsler åpningen av Landssvikarkivet en ny linje med tanke på innsyn i klausulert materiale?

– Jeg synes i hvert fall at det vi kan være åpne på, bør vi være åpne på. Samfunnet forandrer seg, og det er krav om åpenhet. Vi skal ikke sitte og skjule ting. Slik sett kan det hende åpningen av landssvikarkivet representerer noe nytt.

Inga Bolstad
Født 1966. Riksarkivar og leder av Arkivverket fra 1. oktober 2014.
Før det var hun direktør for Skatteetatens IT- og servicepartner (SITS).
Diplomøkonom og master i strategi og ledelse fra Handelshøyskolen BI.
Kommer fra Heggenes i Øystre Slidre i Valdres. Nå bosatt på Ekeberg i Oslo.
Samboer med Håkon. Sammen har de to døtre – Sara og Selma.

[Bokomtale]

Eli Fure og Knut Johannessen:
Folk, fe og flagg på Eidsvoll i 1814.
Riksarkivaren. Skriftserie 43, Oslo 2014

Året 2014 var det store jubileumsåret. Det ble markert på mange måter i Arkivverket, deriblant med flere utgivelser. Sist i rekken av disse er denne artikkelsamlingen. Riksforsamlingen utgjør rammene for temaene, men det er det som foregikk utenfor Rikssalen som er i fokus.

Johan Buschmann var huslærer i Nord-Aurdal i Valdres. Han fikk i oppdrag å føre grunnloven i pennen. Knut Johannessen har undersøkt hans livsløp og skrivervirksomhet i 1814. Samme forfatter skriver også om løveflagget på Eidsvoll. Tradisjonen sier at et gammelt flagg som finnes i samlingene på Eidsvoll, vaiet foran bygningen der i 1814. I arkivene har Knut Johannessen funnet at det må ha vært et annet flagg som ble brukt da Christian Frederik den 19. mai tok imot kongeverdigheten.

Riksforsamlingen var et stort arrangement. Hvem organiserte hendelsen, hvordan reiste Christian Frederik til Eidsvoll og hvor ble representantene innkvartert? Slike praktiske forhold har Eli Fure undersøkt. Hun viser at for bøndene i Eidsvoll prestegjeld var dette en kraftanstrengelse. De måtte stille med varer og tjenester. Men det ser ut til at det lønte seg.

Arkivstandard mot korrupsjon

– Ei standardisert elektronisk arkivdanning er med på å redusere og forhindre korrupsjon, seier Olav Hagen Sataslåtten. Han er seniorrådgjevar ved Seksjon for digitalt depot i Riksarkivet, og publiserte nyleg essayet "*The Prerequisites for Electronic Records Management in the Developing World: lessons from Yemen and Kenya*".

Sataslåtten understrekar kor viktig arkivstandard er, og konkluderar med at i land utan arkivstandard, er det nærast uråd å hindre endring, sletting og manipulering av dokumentasjon.

Sataslåtten har deltatt i prosjektarbeid i Jemen, Tanzania og Kenya i regi av "*The International Records Management Trust*". Det er erfaringane frå dette arbeidet han no publiserar i den engelskspråklege essaysamlinga "*Integrity in Government through Records management, Essays in Honour of Anne Thurston*". Boka er gitt ut på det engelske forlaget Ashgate, og handlar om arkivforvaltning i utviklingsland.

Fem nye innføringer i Norges dokumentarv

Arkivverket fikk i fjor høst fem nye bidrag med i Norges dokumentarv – listen over uerstattelig kulturarv. De fem er: Pave Clemens 3.s brev til alle geistlige i Norge 28. januar 1189, Kong Filippus Simonssons vernebrev for Hovedøya kloster ca. 1207–1217, fragmenter av Frostatingsloven ca. 1260, arkivet etter Trondheim priserett 1807–1814 og minnematerialet etter 22. juli 2011. Sistnevnte inneholder materiale som er samlet inn fra Oslo domkirke, Utvika, kommuner og norske utenriksstasjoner. Samlingen består av minst 20 000 enkeltdokumenter og 5000 gjenstander. Sett under ett utgjør dette materiale et unikt kollektivt fingeravtrykk av folks reaksjoner på tragedien som rammet oss 22. juli 2011.
Du kan lese mer om Norges dokumentarv og de nye innføringene på *www.arkivverket.no*.

Høgsterettsjubileet

Høgsterett i Oslo og Universitetet i Bergen feirar 200-årsjubileet for Norsk Høgsterett med mange arrangement i år. Mykje av feringa i Oslo er lagt til juni. På sjølve jubileumsdagen 30. juni, lanserer Høgsterett eit jubileumsskrift og held seremoni med kongen til stades. Dagen etter er høgsterettsbygningen open for alle interesserte. Alle som ynskjer, får tilbod om både omvisningar og foredrag. Sjå meir på *www.domstol.no*.

Universitetet i Bergen har markert 200-årsdagen i lang tid allereide. Dei starta med seminar og opne foredrag alt i fjor haust, og vil halde fram med opne forelesingar, konferansar, ulike utstillingar, bøker, byvandring m.m. gjennom heile året. Tredje band i Høgsteretts historie lanserast i sjølve jubileumsmånaden. Programmet elles er å finne på *www.uib.no/hoyesterettsjubileet2015*.

Strilekrigen

I år er det 250 år siden den såkalte Strilekrigen, som var et opprør med bakgrunn i bøndenes misnøye med utskrivelse av ekstraskatten i 1762. "Krigen" nådde sitt klimaks 18. april 1765, da ca. 2500 bønder fra områdene rundt Bergen inntok stiftamtmannsgården i byen. Statsarkivet i Bergen vil, i samarbeid med Avdeling for Spesialsamlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen, markere jubileet i form av en nettutstilling og et nummer av Bergensposten, som i sin helhet vil være viet opprøret. I tillegg vil listen over opprørerne bli presentert på Digitalarkivet, både i skannet og søkbar form.

Høyesterettsjubileet i Riksarkivbygningen

Arkivverket feirer også at det er 200 år siden Norge fikk sin egen Høyesterett. 1. juni åpner Statsarkivet i Oslo og Riksarkivet utstillingen "*I siste instans. Høyesterettssaker gjennom 200 år*". Her vises et utvalg saker som skapte debatt og oppsikt i sin samtid. Husker du Mykle-saken, Bratterud-saken eller Kløfta-saken? Gjennom avisutklipp, foto, gjenstander og rettsdokumenter presenterer vi saker som blant annet omhandler trykke- og ytringsfrihet og eiendomsrett. Kjente straffesaker blir også levendegjort i utstillingen.

Folketellingen 1815 transkriberes

Nye navnelister fra folketellingen 1815 blir nå transkribert og publisert for å markere at det er 200 år siden vi fikk vår første svensk-norske folketelling. Tellingen var numerisk, men for noen byer og prestegjeld eksisterer navnelister som Riksarkivet og Digitalarkivet nå vil publisere. En godbit er tellingen for Kristiania. Noen navnelister er alt transkribert og ligger på Digitalarkivet, eksempelvis Bergen, Porsgrunn, Støren og Lier. På Vestlandet dukket nylig opp to tellinger fra 1815 som ikke er med i oversikten Norsk lokalhistorisk institutt tidligere har laget, nemlig Ytre Holmedal, nåværende Fjaler, prestegjeld i Sunnfjord og Strandebarm prestegjeld i Hardanger. I skrivende stund er ca. 17 av de 40 tellingene fra 1815 transkribert. Med frivillig innsats er det mulig å transkribere resten i løpet av 2015. Digitalarkivet oppfordrer frivillige til å delta i dugnaden. Mer informasjon finner du på nettsidene til Statistisk sentralbyrå: *www.ssb.no/a/folketellinger* og *www.arkivverket.no/digitalarkivet*.

Fortegnelse over bevarte lister finnes i *Folk og fant. Navnelister i folketellingsmaterialet 1815–1855*. Red. Anna Tranberg. 3. utg. 1994, Småskrifter fra NLI;7.

Nye samtaler om fortiden

Riksarkivet er en naturlig møteplass og arena for historieinteresserte, og våren 2015 blir det fire kvelder med "I en sofa på arkivet". Disse populære gratisarrangementene med samtaler om fortiden går nå inn i sitt fjerde år. Opp til to hundre mennesker finner veien opp i skogkanten for å høre historikere, forfattere og kulturpersonligheter snakke om ulike spørsmål knyttet til historie og historieskrivning. 10. februar inviterte Riksarkivet til årets første "I en sofa på arkivet". Tema var da historiefaget og dets utvikling. Utover våren kommer det også diskusjoner om strikking, kongelige arkiver og frigjøringen i 1945.

VÅRENS PROGRAM:

Tirsdag 10. mars kl. 18.00: TO RETTE OG ÉN VRANG
Strikkebølgen skyller inn over landet. Folk tar frem strikketøyet nær sagt over alt, de blogger om det og utveksler strikketips på tvers av kontinenter. Men hvor mye vet vi egentlig om vår egen strikkehistorie? Norsk tekstil- og kleshistorie står i fokus denne kvelden.

- Ingun Grimstad Klepp, etnolog ved Statens institutt for forbruksforskning.
- Anne Britt Ylvisåker, førstekonservator ved KODE i Bergen.
- Kristian Elster, journalist og ivrig strikker (leder samtalen).

Tirsdag 14. april kl. 18.00: JAKTEN PÅ KONGELIGE ARKIVER
Biografer må ofte søke høyt og lavt for å finne stoff om sine hovedpersoner, og gjerne i arkiver som er i privat eie. Tor Bomann-Larsen er nå i avslutningsfasen av arbeidet med sjuende bind i biografien om Haakon VII og dronning Maud, og han deler sine erfaringer fra jakten på kongelige arkiver i inn- og utland.

- Tor Bomann-Larsen, forfatter og tegner.
- Eva Bratholm, tidligere journalist i NRK og Dagbladet (leder samtalen).

Tirsdag 5. mai kl. 18.00: FREDSDAGEN 8. MAI 1945
Dette var dagen da hele landet var farget i rødt, hvitt og blått. Men alle var ikke seierherrer denne forventningsfulle frihetsdagen. Hvordan gikk det med "taperne" midt oppe i fredsrusen? Kveldens samtale blir et kritisk blikk på frigjøringen for 70 år siden.

- Egil Ulateig, journalist og forfatter.
- Hans Fredrik Dahl, professor emeritus i historie.
- Ulf Andenæs, journalist, jobbet bl.a. i Aftenposten (leder samtalen).

Alle arrangementer er gratis. Det er salg av enkle forfriskninger. Velkommen!

- Les mer på *www.arkivverket.no/sofa*.

[Refleksjonen]

Nina Hveem Carlsen har vært ansatt i Arkivverket i mer enn tretti år.
I denne spalten reflekterer hun over aktuelle temaer knyttet til arkiv.

Alt til sin tid

Ytringsfrihet, demokrati, likhet og åpenhet – diskusjoner og analyser fyller mediene. Hva er det lov å si – eller tegne, og hva bør være forbudt? Ja, skal noe være forbudt? Er det lover og straff som skal diktere våre ytringer, eller er det den enkeltes etikk og samvittighet? Hvis noe sårer eller krenker meg, skal jeg ta kampen opp og forsøke å få det fjernet, eller skal jeg snu meg vekk, la være å se og unngå konfrontasjon? Vi blir alle berørt. Kampen for og imot ytringsfrihet, volden og fanatismen trenger seg inn i våre relativt fredlige samfunn.

Men hva har dette med arkiv å gjøre? Ganske mye, faktisk. I Riksarkivet og statsarkivene oppbevares statens (les: maktens) arkiver, og med dem hukommelsen og kunnskapen om makt- og myndighetsutøvelse på godt og vondt. I prinsippet er disse arkivene åpne og tilgjengelige, men får alle se alt de vil?

Daglig blir vi arkivarer utfordret med krav om innsyn i dokumenter som inneholder sensitiv informasjon eller betente påstander. Og selv om mye er regulert i lov, er et visst monn av skjønn ofte til stede når avgjørelser om innsyn skal tas. Det meste er tilgjengelig, men noe blir noen ganger holdt igjen: *Ja*, det er viktig at vedtak og premisser blir åpne og offentlige, men *nei*, det er ikke nødvendigvis viktig at Hansens eller Olsens alkoholisme blir offentlig kjent. *Ja*, det er viktig å få kjennskap til egen herkomst, men *nei*, det er ikke nødvendig at naboer og kjente også skal få lese om adopsjonssaken i arkivet.

Nylig ble landssviksakene offentlig tilgjengelige. I alle år har det vært vurdert som viktig å skåne aktørene og deres nærmeste for offentlig og alminnelig innsyn etter at dom er avsagt og straff er sonet. Sviket og forbrytelsene, skammen og nederlaget har vært for stort. Men nå, sytti år etter krigens slutt, er tiden kommet. Det har vært en lang vei å gå før beslutningen om full åpenhet ble fattet, og med på laget har *tiden* utvilsomt spilt en viktig rolle. For først nå blir de positive følgene av åpenhet vurdert som større enn de negative. Har vi bedrevet sensur og lagt lokk på viktig felleseid informasjon? Noen har etterlyst større åpenhet fra Arkivverkets side. Andre har prist seg lykkelige – for å slippe å bli hengt ut, kanskje for å slippe å vite.

Åpenhet er grunnleggende for et demokrati, og alt som ligger i arkivene bør være tilgjengelig. Men alt til sin tid, selv de mest hemmelige og belastende dokumentene i arkivene skal gjøres tilgjengelige for allmennheten – i tidens fylde. Men *når* det er, kan variere, for tiden kan også endre vårt syn på en hendelse eller et fenomen. Og den prosessen – eller modningen, tar ikke nødvendigvis 30 år eller 60, men kanskje fem eller 95. Det vi vet, er at Riktig Tidspunkt for å åpne arkiver er vanskelig å fastslå og umulig å forutsi. Loven baserer seg heldigvis lite på skjønn. Tidspunktet blir sjelden helt riktig, men også sjelden helt galt. Og nærmere kommer vi nok ikke *tidens fylde* i Arkivverket.

Nina

[Sitatet]

Leif Thingsrud har vært ansatt i ulike arkivinstitusjoner siden 1985. I denne spalten presenterer han oss for utvalgte arkivsitater.

Arkivstudier staar vel for de fleste som noget gabende kjedsommelig; for mig er det det morsomste paa denne Jord. Jeg er naturligvis glad, naar man siger mig, at jeg har skabt et smukt Digt, men jeg er endnu gladere, naar jeg har fundet et sjældent Dokument. Vi har vel allesammen noget, som vi søger Rus og Forglemmelse i, naar Livets Hverdag bliver os tung og graa. Een hidser Nerverne ved Viin og Opium, en anden ved Børsspil og Dampskibsaktier, en tredie ved Kapsejllads eller Tigerjagt – min fornemste Lidenskab er Arkivstudier. Der er en sær Fortryllelse i dette: gjennem et gulnet Dokument som ved et Tryllevaand at hensættes til svundne Tider, saa forlængst hensovede Mænd taler til os med deres ru og barske Røst. Det som spiritisterne forgjæves prøver at opnaa ad Mystikkens Vej, det opnaar den arkivsøgende daglig ad den naturligste Vej af Verden. Med det rette Dokument i min Haand er jeg i Stue sammen med hvem jeg vil, med Bonden som med Kurfyrsten, med Kjæltringen som med ærlig Folk; gjennem den historiske Forskning har jeg det i min Magt at gjøre mig til samtidig med enhver Begivenhed, enhver Katastrofe i Samfundets som den enkeltes Liv; gjennem en saadan Tilbageskuen udstrækkes et fattig Menneskeliv til mer end tusind Aar.

Er det da underlig, at det historiske Studium for den indviede virker saa lokkende, at det knytter os til seg mer fast end en Elskerindes Arme?

Sitatet er hentet fra Jeppe Aakjær:
En Skarns Præst og andre Syndere, 1917.

Velkomen!

Riksarkivet
Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
POSTADRESSE: Pb 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
TLF: 22 02 26 00
E-POST: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo
Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
POSTADRESSE: Pb 4015 Ullevål stadion, o806 Oslo
TLF: 22 02 26 00
E-POST: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar
Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
TLF: 62 55 54 40
E-POST: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg
Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
TLF: 32 86 99 00
E-POST: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand
Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
TLF: 38 14 55 00
E-POST: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger
Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
TLF: 51 50 12 60
E-POST: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22, 5009 Bergen
TLF: 55 96 58 00
E-POST: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim
Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
TLF: 73 88 45 00
E-POST: satrondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø
Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
POSTADRESSE: Pb 6315, 9293 Tromsø
TLF: 77 64 72 00
E-POST: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi Arkiiva
Hánnoluohkká 45, Guovdageaidnu/Kautokeino
POSTADRESSE: Diehtosiida, 9520 Kautokeino
TLF: 78 44 85 60
E-POST: samisk.arkiv@arkivverket.no

Finn oss på www.arkivverket.no

Returadresse:
Riksarkivet,
Postboks 4013, Ullevål stadion,
0806 Oslo

TEMA I NESTE NUMMER:

Frigjering

Da freden kom
var ei populær stiloppgåve i 1946.
Original i Riksarkivet (Det Norske Totalavholdsselskap
RA/PA-0419/E/Eb/L0603).